

לשכת רואי חשבון בישראל

תקן ביקורת (ישראל) 240 (*)

ב ד ר

אחריות המבקר לשקול אפשרות קיומה של תרמית במסגרת ביקורת של דוחות כספיים

חל על ביקורות של דוחות כספיים לתקופות המסתיימות ביום 31 בדצמבר 2019 או לאחר מכן (לאחר ארגון מחדש)

תוכן עניינים

סעיפים

מבוא	3-1
מאפייני תרמית	12-4
אחריותם של המופקדים על בקרת העל ושל ההנהלה	16-13
מגבלות מובנות בביקורת בהקשר לתרמית	20-17
אחריותו של המבקר לגלות הצגה מוטעית	
מהותית שמקורה בתרמית	22-21
אחריות נוספת על פי הוראות חוק, הוראות רגולטוריות או דרישות אתיות רלוונטיות	22-א22
ספקנות מקצועית	26-23
דיונים בין חברי צוות הביקורת	32-27
נהלים המתייחסים להערכת סיכונים	56-33
זיהוי והערכה של הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית	
	60-57

(*) תקן ביקורת זה אושר על ידי הוועדה לתקני ביקורת ונוהלי ביקורת ועל ידי המועצה המקצועית בהתאם להחלטותיהן מיום 16.7.2018 ופרסומו אושר על ידי הוועד המרכזי בהתאם להחלטתו מיום 2.8.2018.

תוכן עניינים - המשך

סעיפים	
	מענה לסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית
82-61	
89-83	הערכה של ראיות ביקורת
92-90	הצהרות בכתב
101-93	תקשורת עם ההנהלה ועם המופקדים על בקרת העל
102	דיווח לגופי פיקוח ואכיפה
	מצבים בהם המבקר אינו יכול להמשיך בהתקשרות לביקורת
106-103	
111-107	תיעוד
112 - 112א	כניסה לתוקף

נספחים:

- נספח 1 : דוגמאות של גורמי סיכון לתרמית
- נספח 2 : דוגמאות לנהלי ביקורת אפשריים לטיפול בסיכונים מוערכים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית
- נספח 3 : דוגמאות של נסיבות המצביעות על אפשרות קיומה של תרמית

מבוא

1. תקן ביקורת זה מהווה נוסח משולב ומאורגן מחדש של ההוראות המתייחסות לנושא בו דן תקן ביקורת זה, אשר נכללו בעבר בפרסומים המקצועיים שלהלן:

- **תקן ביקורת 92** בדבר אחריות המבקר לשקול אפשרות קיומה של תרמית במסגרת ביקורת של דוחות כספיים.
- **תקן ביקורת 99** בדבר תיקון תקן ביקורת 90 "הנוסח האחיד (בלתי מסווג) של דוח רואה חשבון מבקר על דוחות כספיים".
- **תקן ביקורת 110** בדבר מטרות ראשיות של רואה החשבון המבקר ועריכת ביקורת בהתאם לתקני ביקורת מקובלים בישראל.
- **תקן ביקורת 115** בדבר הערכת ההשפעה של הצגות מוטעות שזוהו במהלך הביקורת.
- **תקן ביקורת 121** בדבר הצהרות בכתב לרואה החשבון המבקר.
- **תקן ביקורת 123** בדבר התייחסות להוראות חוק ורגולציה במסגרת ביקורת של דוחות כספיים.

במסגרת הארגון מחדש של תקן ביקורת זה ו/או תקני ביקורת אחרים נערכו התאמות טכניות בנוסח סעיף 1א להלן, במספרי התקנים, במספרי סעיפים מסוימים בתקנים, בהפניות לתקנים אחרים ובהערות שוליים מסוימות.

א.1. תקן ביקורת זה מבוסס על תקן ביקורת בינלאומי (ISA) 240 של הפדרציה הבינלאומית של רואי החשבון (IFAC)^(*), תוך התאמה לישראל:

The Auditor's Responsibility to Consider Fraud in an Audit of Financial Statements

מטרת תקן ביקורת זה היא לקבוע כללים והנחיות לגבי אחריותו של המבקר לשקול אפשרות קיומה של תרמית במסגרת ביקורת של דוחות כספיים ולדון בהרחבה בשאלה כיצד ליישם את ההוראות

^(*) כפי שהתקן הבינלאומי היה לפני אישורו במקור של תקן ביקורת 92 בחודש מאי 2006.

וההנחיות בתקני ביקורת אחרים בהקשר לסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית. הכוונה היא לשלב את ההוראות וההנחיות בתקן ביקורת זה לתהליך ביקורת כולל.

2. תקן ביקורת זה :

- מבחין בין תרמית לבין טעות ולגבי תרמית הוא מתאר את שני סוגי התרמית הרלבנטיים לגבי המבקר, דהיינו - הצגה מוטעית הנגרמת בשל שימוש בלתי מורשה בנכסים (misappropriation) והצגה מוטעית הנגרמת בשל דיווח כספי שיש בו מירמה; מתאר את האחריות של המופקדים על בקרת העל ושל הנהלת הגוף המבוקר למניעה וחשיפה של תרמית; מתאר את המגבלות המובנות בביקורת בהקשר לתרמית, וקובע את אחריות המבקר לחשיפה של הצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית;
- מחייב את המבקר לקיים גישה של ספקנות מקצועית תוך הכרה באפשרות שהצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית עשויה להתקיים, למרות ניסיון העבר של המבקר עם הגוף המבוקר לגבי הגינותה ויושרה של ההנהלה ושל המופקדים על בקרת העל;
- מחייב את חברי צוות הביקורת לדון במידת חשיפתם של הדוחות הכספיים של הגוף המבוקר להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית ומחייב את השותף האחראי על תיק הביקורת לשקול איזה עניינים ידווחו לחברי צוות הביקורת שאינם מעורבים בדיונים;
- מחייב את המבקר :
 - * ליישם נהלים להשגת מידע המשמש לצורך זיהוי סיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית;
 - * לזהות ולהעריך סיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית ברמת הדוחות הכספיים וברמת מצגי ההנהלה; ולגבי אותם סיכונים מוערכים שיכלו לגרום להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית - להעריך את תכנון הבקורות, המתייחסות לכך על-ידי הגוף המבוקר, לרבות פעולות בקרה רלבנטיות, ולקבוע האם הן יושמו;
 - * לקבוע את המענה הכולל בהתייחס לסיכונים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית ברמה של הדוחות הכספיים ולשקול את ציוות עובדי הביקורת והפיקוח עליהם; לשקול את המדיניות החשבונאית שיושמה על ידי הגוף המבוקר וכן, להביא בחשבון אפשרות קיומה של

- גורמים בלתי ניתנים לחיזוי בבחירה של האופי, העיתוי וההיקף של נהלי הביקורת שיש לבצע;
- * לתכנן ולבצע נהלי ביקורת בכדי להתמודד עם הסיכון לעקיפת בקורות על-ידי ההנהלה;
- * לקבוע את התגובה לסיכונים המוערכים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית.
- * לשקול אם הצגה מוטעית שזוהתה עשויה להצביע על קיומה של תרמית;
- * לקבל הצהרת מנהלים בכתב המתייחסת לתרמית; וכן
- * לתקשר עם ההנהלה ועם המופקדים על בקרת העל.
- מספק הנחיות בדבר התקשורת עם גופים מפקחים (regulatory) וגופי אכיפה;
 - מספק הנחיות למקרה שבו, כתוצאה מהצגה מוטעית שמקורה בתרמית או מחשד לתרמית, המבקר חשוף בפני נסיבות חריגות המעלות ספק בדבר יכולתו של המבקר להמשיך בביצוע הביקורת; וכן
 - קובע דרישות לגבי תיעוד.

3. **בבואו לתכנן ולבצע את הביקורת במטרה לצמצם את סיכון הביקורת לרמה נמוכה מקובלת, על המבקר לשקול את הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית בדוחות הכספיים שמקורה בתרמית.**

מאפייני תרמית

4. הצגה מוטעית בדוחות הכספיים יכולה לנבוע מתרמית או טעות. הגורם שמבדיל בין תרמית לטעות הינו אם הפעולה הבסיסית שגורמת להצגה מוטעית בדוחות הכספיים היא מכוונת או בלתי מכוונת.
5. המונח "טעות" מתייחס להצגה מוטעית בלתי מכוונת בדוחות הכספיים, לרבות השמטה של סכום או של גילוי, כגון:
- טעות באיסוף או בעיבוד נתונים שעל בסיסם ערוכים דוחות כספיים;
 - אומדן בלתי נכון בחשבונאות כתוצאה מחוסר תשומת לב או פירוש מוטעה של עובדות;

- יישום שגוי של כללי חשבונאות הקשורים למדידה, הכרה, סיווג, אופן הצגה, או גילוי.
6. המונח "תרמית" מתייחס לפעולה מכוונת הנעשית על ידי אדם אחד או יותר מבין ההנהלה, אלה המופקדים על בקרת העל, עובדים או צדדים שלישיים, הכרוכה בהטעייה כדי להפיק תועלת שאינה מוצדקת או בלתי חוקית. על אף שתרמית הינה בגדר של מושג משפטי רחב, לצורכי תקן ביקורת זה, עניינו של המבקר הינו בתרמית שגורמת להצגה מוטעית מהותית בדוחות הכספיים. מבקרים אינם נדרשים לקביעות משפטיות באשר לשאלה אם תרמית התרחשה בפועל. לתרמית שמעורבים בה אחד או יותר מבין חברי הנהלה או אלה המופקדים על בקרת העל מתייחסים כאל "תרמית של הנהלה"; לתרמית שמעורבים בה רק עובדי הגוף המבוקר מתייחסים כאל "תרמית של עובדים". בכל אחד מהמקרים, יתכן שתהיה קנוניה בתוך הגוף המבוקר או עם צדדים שלישיים מחוץ לגוף המבוקר.
7. שני סוגים של הצגה מוטעית רלבנטיים למבקר: הצגה מוטעית שמקורה בתרמית בדיווח כספי והצגה מוטעית הנובעת משימוש בלתי מורשה בנכסים.
8. דיווח כספי שיש בו מירמה כרוך בהטעיות מכוונות לרבות השמטה של סכומים או גילויים בדוחות כספיים במטרה להונות משתמשים בדוחות הכספיים. דיווח כספי שיש בו מירמה ניתן לבצע באמצעות פעולות כמו אלה המפורטות להלן:
- מניפולציה, סילוף (לרבות זיוף), או שינוי של רישומים חשבונאיים או תיעוד תומך שעל בסיסם נערכים הדוחות הכספיים.
 - הצגה כוזבת בדוחות הכספיים, או השמטה מכוונת מתוך דוחות אלה של אירועים, עסקאות, או מידע משמעותי אחר.
 - יישום בלתי נאות, במכוון, של כללי חשבונאות המתייחסים לסכומים, סיווג, אופן הצגה, או גילוי.
9. דיווח כספי שיש בו מירמה כרוך לעתים קרובות בעקיפת בקרות על-ידי ההנהלה שאמורות היו לפעול באופן יעיל. ניתן לבצע תרמית על ידי כך שהנהלה עוקפת בקרות תוך שימוש בטכניקות כמו אלה המפורטות להלן:

- רישום פעולות יומן פיקטיביות, במיוחד במועד קרוב לגמר תקופת הדיווח, שנועדו להשפיע על תוצאות הפעולות או להשיג מטרות אחרות;
- שינויים בלתי נאותים בהנחות והערכות המשמשות באמידה של יתרות מאזניות;
- השמטה, הקדמה או דחייה של הכרה בדוחות הכספיים של אירועים ועסקאות שהתרחשו במשך תקופת הדיווח;
- הסתרה, או אי-מתן גילוי, של עובדות שיכלו להשפיע על סכומים שנכללו בדוחות הכספיים;
- התקשרות בעסקאות מורכבות הבנויות בדרך המציגה באופן בלתי נאות את המצב הכספי של הגוף המבוקר או הביצוע הכספי שלו; וכן
- שינויים ברישומים ותנאים הקשורים לעסקאות מהותיות ובלתי רגילות.

10. דיווח כספי שיש בו מירמה יכול להיגרם על ידי מאמצי ההנהלה לנהל רווחים (manage earnings) במטרה להונות את המשתמשים בדוחות הכספיים בדרך של השפעה על ראייתם את ביצועי הגוף המבוקר ורווחיותו. ניהול רווחים באופן כזה עשוי להתחיל בפעולות שוליות או בשינויים בלתי נאותים בהנחות ובהערכות המשמשות לאומדני ההנהלה. לחצים ותמריצים עשויים לגרום להגדלה של פעולות אלה עד למידה כזו שתגרום לדיווח כספי שיש בו מירמה.

מצב כזה יכול להתרחש כאשר, עקב לחצים לעמוד בציפיות השוק או רצון להגיע לתיגמול מירבי המבוסס על ביצוע, נוקטת ההנהלה עמדה אשר מביאה במכוון לידי דיווח כספי שיש בו מירמה על ידי הצגה מטעה באופן מהותי של הדוחות הכספיים. לגבי גופים מבוקרים מסוימים אחרים, יתכן שיהיה להנהלה תמריץ להפחית רווחים בסכום משמעותי בכדי להקטין עד למינימום את חבות המס או לנפח רווחים כדי להבטיח מימון בנקאי.

11. שימוש בלתי מורשה בנכסים כרוך בגניבה של נכסי הגוף המבוקר ומבוצע לעתים קרובות על ידי עובדי הגוף המבוקר בסכומים שהם קטנים יחסית או בלתי מהותיים. עם זאת, ההנהלה יכולה להיות מעורבת בשימוש בלתי מורשה בנכסים והיא תהיה בדרך כלל מסוגלת להסוות או להסתיר את השימוש הבלתי מורשה בנכסים בדרכים כאלה שקיים קושי לחשוף אותן. שימוש בלתי מורשה בנכסים יכול להתבצע במגוון של דרכים כגון אלה:

- מעילה בתקבולים (לדוגמה - שימוש בלתי מורשה בסכומים שנתקבלו מחייבים או להעביר תקבולים בגין חשבוניות שנמחקו כאבודים לחשבוניות בנק אישיים);
- גניבת נכסים פיזיים או קניין רוחני (לדוגמה - גניבה של מלאי לשימוש אישי או לשם מכירה, גניבה של גרנטאות לשם מכירתן, עשיית קנוניה עם מתחרה על ידי חשיפת נתונים טכנולוגיים תמורת תשלום);
- לגרום לכך שהגוף המבוקר ישלם עבור טובין ושירותים שלא נתקבלו (לדוגמה - תשלום לספקים פיקטיביים, עמלות (kickbacks) ששולמו על ידי ספקים לקניינים של הגוף המבוקר בתמורה לניפוח מחירים, תשלומים לעובדים פיקטיביים); וכן
- שימוש בנכסי הגוף המבוקר לצרכים אישיים (לדוגמה - שימוש בנכסי הגוף המבוקר כביטחון להלוואה אישית או הלוואה לצד קשור).

שימוש בלתי מורשה בנכסים מלווה לעתים קרובות ברישומים או במסמכים כוזבים או מטעים, במטרה להסתיר את העובדה שהנכסים חסרים או שהם שועבדו ללא הרשאה מתאימה.

12. תרמית כרוכה בתמריץ או לחץ לבצע תרמית כאשר נוצרת אפשרות לעשות זאת או שקיים צידוק (rationalization) לפעולה. יתכן שלאנשים יהיה תמריץ לבצע שימוש בלתי מורשה בנכסים, לדוגמה - עקב כך שהאנשים חיים מעבר לאמצעיהם. דיווח כספי שיש בו מירמה עשוי להתבצע בשל כך שההנהלה שרויה תחת לחץ, המופעל על ידי גורמים מחוץ או בתוך הגוף המבוקר, להשיג יעדים של תוצאות כספיות (שיתכן שאינן מציאותיות) - במיוחד במקרים בהם לאי השגת היעדים עלולות להיות תוצאות משמעותיות. אפשרות לביצוע תרמית עשויה להתקיים בהקשר לדיווח כספי שיש בו מירמה או בהקשר לשימוש בלתי מורשה בנכסים כאשר האדם סבור שניתן לעקוף בקרה פנימית, לדוגמה - עקב כך שנותנים באדם אמון או שהוא מודע לנקודות תורפה מסוימות במערכת הבקרה הפנימית. יתכן שאנשים יהיו מסוגלים למצוא צידוק לביצוע פעולה שיש בה מירמה. לאנשים מסוימים יש גישה, אופי או מערכת של ערכי אתיקה המאפשרים להם במודע ובמכוון לבצע פעולה

מפוקפקת. עם זאת, יתכן גם שאנשים ישרים יהיו מסוגלים לבצע תרמית בסביבה המטילה עליהם לחץ מספיק.

אחריותם של המופקדים על בקרת העל ושל ההנהלה

13. האחריות העיקרית למניעה וחשיפה של תרמית חלה הן על המופקדים על בקרת העל והן על הנהלתו של הגוף המבוקר. אחריותם של המופקדים על בקרת העל בגוף המבוקר ושל ההנהלה עשויה להשתנות מגוף מבוקר אחד למשנהו. בכמה מבוקרים, יתכן שמבנה בקרת העל יהיה פחות פורמלי מאחר שהמופקדים על בקרת העל עשויים להיות אותם אלה המאיישים את הנהלת הגוף המבוקר.

14. חשוב הדבר שההנהלה, בפיקוח המופקדים על בקרת העל, תשים דגש מיוחד על מניעה של תרמית, דבר שעשוי לצמצם אפשרויות להתרחשות תרמית, ולהרתיע מביצוע תרמית, דבר שיכול לשכנע אנשים לא לבצע תרמית בשל הסבירות לחשיפה וענישה. דבר זה כרוך בתרבות של הגינות והתנהגות לפי כללי האתיקה. תרבות כזאת, המבוססת על מערכת חזקה של ערכי ליבה (core values), תתקשר ותוצג על ידי ההנהלה ואלה המופקדים על בקרת העל ותקבע את העקרונות באשר לאופן ניהול עסקי הגוף המבוקר. יצירת תרבות של הגינות והתנהגות לפי כללי האתיקה כוללת את קביעת האוירה המתאימה; יצירת סביבה חיובית של מקום עבודה; גיוס והכשרה של עובדים מתאימים וקידומם; דרישה שעובדים יאשרו מדי תקופה את אחריותם והפעולות המתאימות בהן נקטו במענה לתרמית שהתרחשה, לקיום חשד לתרמית או לתרמית שנטען שהיא קיימת.

15. אחריותם של המופקדים על בקרת העל בגוף המבוקר הינה להבטיח, באמצעות פיקוח על ההנהלה, שהגוף המבוקר יקבע ויקיים בקרה פנימית בכדי לספק ביטחון סביר באשר למהימנות הדיווח הכספי, לאפקטיביות, וליעילות של הפעולות שננקטות ולעמידה בהוראות חוקים ותקנות מתאימים. פיקוח פעיל על ידי המופקדים על בקרת העל יכול לסייע בחיזוק מחויבות ההנהלה ליצור תרבות של הגינות והתנהגות לפי כללי האתיקה. בהפעלת האחריות לפיקוח, אלה המופקדים על בקרת העל יבחנו את האפשרות לעקיפת בקרות על-ידי ההנהלה או של השפעה בלתי נאותה אחרת על תהליך הדיווח הכספי, כגון מאמצי ההנהלה לנהל רווחים בכדי להשפיע על ראייתם של האנליסטים באשר לביצועי הגוף המבוקר ורווחיותו.

16. קביעת סביבת בקרה וקיום מדיניות ונהלים בכדי לסייע, ככל שהדבר אפשרי, בהשגת המטרה של הבטחת ניהול מסודר ויעיל של עסקי הגוף המבוקר הינה באחריות ההנהלה ובפיקוחם של המופקדים על בקרת העל. אחריות זו כוללת הקמה ויישום של בקרות הקשורות למטרת הגוף המבוקר לעריכת דוחות כספיים המשקפים באופן נאות, מכל הבחינות המהותיות, בהתאם למסגרת דיווח כספי מתאימה ושל טיפול בסיכונים שעשויים לגרום להצגה מוטעית מהותית בדוחות כספיים אלה. בקרות כאלה מפחיתות, אך אינן מבטלות, את הסיכונים להצגה מוטעית מהותית. לצורך הקביעה אלו בקרות ליישם בכדי למנוע ולחשוף תרמית, תשקול ההנהלה את הסיכונים שהדוחות הכספיים עשויים להיות מוצגים באופן מוטעה מהותית כתוצאה מתרמית. כחלק מבחינה זו, יתכן שההנהלה תגיע למסקנה שאין זה אפקטיבי מבחינת העלות ליישם ולקיים בקרה מיוחדת כדי להפחית סיכונים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית.

מגבלות מובנות בביקורת בהקשר לתרמית

17. מטרת ביקורת של דוחות כספיים היא לאפשר למבקר לחוות דעה האם הדוחות הכספיים ערוכים, מכל הבחינות המהותיות, בהתאם למסגרת הדיווח הכספי המתאימה. בשל מגבלות המובנות בביקורת, קיים סיכון, שאינו ניתן למניעה, שהצגה מוטעית מהותית בדוחות הכספיים לא תתגלה, על אף היות הביקורת מתוכננת ומבוצעת כיאות בהתאם לתקני ביקורת מקובלים בישראל.

18. הסיכון שלא תתגלה הצגה מוטעית מהותית בדוחות הכספיים שמקורה בתרמית גדול יותר מהסיכון שלא תתגלה הצגה מוטעית מהותית שמקורה בטעות, היות שתרמית עשויה להיות כרוכה במניפולציות מתוחכמות שתוכננו באופן קפדני ושנועדו להסתיר אותה, כמו זיוף, אי-רשום במזיד של עסקאות, או תיאורים מסולפים במזיד הנעשים בעבור המבקר. יתכן אף שיהיה קשה יותר לחשוף ניסיונות כאלה להסתרת תרמית כאשר נלווית להן קנוניה. קנוניה עשויה לגרום למבקר להאמין שראיית הביקורת היא משכנעת בעוד שלמעשה היא כוזבת. יכולתו של המבקר לחשוף תרמית מותנית בגורמים כמו - מיומנות המבצע, תכיפות והיקף המניפולציה, רמת התייחסות של הקנוניה, גודלם היחסי של הסכומים הפרטניים שנעשתה לגביהם מניפולציה וכן, רמת הבכירות של אלה המעורבים. בעוד שיתכן שהמבקר יהיה מסוגל לזהות אפשרויות לביצוע תרמית, הרי שיווצר קושי למבקר לקבוע

אם הצגות מוטעות שמקורן בשיפוט, כמו אומדנים בחשבונאות, נגרמות על ידי תרמית או טעות.

19. בנוסף לכך, הסיכון של המבקר לא לחשוף הצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית של הנהלה הוא גדול יותר מאשר לגבי תרמית של עובדים, זאת מאחר שלעיתים קרובות להנהלה אפשרות להשפיע באופן ישיר או עקיף על רשומות חשבונאיות ולהציג מידע כספי שיש בו מירמה. רמות מסוימות של הנהלה עשויות להיות במעמד המאפשר להן להתעלם מנהלי בקרה שנועדו למנוע תרמיות דומות על ידי עובדים אחרים, לדוגמה - על ידי מתן הוראה לעובדים כפופים לרשום עסקאות באופן בלתי נכון או להסתירן. בהתחשב ברמת סמכותה של ההנהלה בתוך הגוף המבוקר, יש לה את היכולת להורות לעובדים לבצע פעולה מסוימת או לבקש את עזרתם כדי לסייע לה בביצוע תרמית, בידיעת העובדים או ללא ידיעתם.

20. גילוי בדיעבד של הצגה מוטעית מהותית בדוחות הכספיים שמקורה בתרמית אינו, כשלעצמו ולבדו, מצביע על אי-עמידה בתקני ביקורת מקובלים בישראל. האמור מתייחס במיוחד לגבי סוגים מסוימים של הטעיות מכוונות, מאחר שנהלי ביקורת עשויים להיות בלתי יעילים לחשיפה של הטעיה מכוונת שמסתירים אותה בדרך של קנוניה של חבר אחד או בין מספר חברים בהנהלה, בין אלה המופקדים על בקרת העל, עובדים או צדדים שלישיים, או שכרוך בכך תיעוד שיש בו מירמה. השאלה אם המבקר ערך את ביקורתו בהתאם לתקני ביקורת מקובלים בישראל נקבעת על-פי נהלי הביקורת שבוצעו בנסיבות העניין, המידה המספקת ונאותותן של ראיות הביקורת שהושגו כתוצאה מכך, ומידת התאמתו של דוח רואה החשבון המבקר להערכת אותו ראיות.

אחריותו של המבקר לגלות הצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית

21. מבקר המבצע ביקורת בהתאם לתקני ביקורת מקובלים בישראל ישיג ביטחון סביר לכך שאין בדוחות הכספיים בכללותם הצגה מוטעית מהותית, בין שמקורה בתרמית ובין שמקורה בטעות. מבקר אינו יכול להשיג ביטחון מוחלט לכך שהצגה מוטעית מהותית בדוחות הכספיים תתגלה וזאת בשל גורמים כמו השימוש בשיקול דעת, השימוש בדגימה, המגבלות המובנות בבקרה הפנימית והעובדה שחלק גדול מראיות הביקורת הזמינות למבקר הינן באופיין משכנעות ולא דווקא מכריעות.

22. בבוא המבקר להשיג ביטחון סביר, הוא ינקוט במהלך כל הביקורת בגישה של ספקנות מקצועית, ישקול את האפשרות שההנהלה תעקוף בקורות, ויכיר בעובדה שיתכן שנהלי ביקורת שהם אפקטיביים לגילוי טעות לא יהיו מתאימים בהקשר לסיכונים מזהים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית. המשך תקן ביקורת זה מספק הנחיות נוספות לגבי הבחינה במהלך הביקורת של הסיכונים לתרמית ולגבי תכנון נהלים שנועדו לחשוף הצגה מוטעית מהותית כתוצאה מתרמית.

אחריות נוספת על פי הוראות חוק, הוראות רגולטוריות או דרישות אתיות רלוונטיות

22א. יתכן שלרואה החשבון המבקר תהיה אחריות נוספת, על פי הוראות חוק, הוראות רגולטוריות או דרישות אתיות רלוונטיות, לגבי אי קיום הוראות חוק ורגולציה על ידי הישות, כאמור בתקן ביקורת (ישראל) 250 בדבר "התייחסות להוראות חוק ורגולציה במסגרת ביקורת של דוחות כספיים", לרבות תרמית, שיכולות להיות שונות או רחבות יותר מהדרישות בתקן ביקורת זה, כגון:

- (א) מתן מענה לזיהוי או חשד לאי קיום הוראות חוק ורגולציה, הכוללת דרישות בנוגע לתקשורת עם הדירקטוריון וההנהלה, הערכה האם המענה שלהם הולם את אי הקיום וקביעה האם נדרשת פעולה נוספת;
- (ב) קיום תקשורת בנוגע לזיהוי או חשד לאי קיום הוראות חוק ורגולציה עם רואי חשבון אחרים (לדוגמה, בביקורת של דוחות כספיים של קבוצה); וכן
- (ג) דרישות לתיעוד בנוגע לזיהוי או חשד לאי קיום הוראות חוק ורגולציה.

קיום אחריות נוספת זו עשוי לספק מידע נוסף שרלוונטי לעבודתו של רואה החשבון המבקר על פי תקן ביקורת זה ועל פי תקני ביקורת אחרים (לדוגמה, לעניין היושרה של הדירקטוריון וההנהלה, או לעניין אחריות רואה החשבון המבקר במקרה של הסתמכות על רואי חשבון אחרים בדוחות כספיים מאוחדים).

22ב. אחריות נוספת כאמור בסעיף 22א עשויה לדרוש מרואה החשבון המבקר לנקוט צעדים כגון קיום תקשורת עם רואי חשבון אחרים בקבוצה, לרבות תקשורת עם שותף הביקורת ו/או עם רואי חשבון אחרים המבקרים חברות בקבוצה.

ספקנות מקצועית

23. בהתאם להוראות תקן ביקורת (ישראל) 200 בדבר "מטרות ראשיות של רואה החשבון המבקר ועריכת ביקורת בהתאם לתקני ביקורת מקובלים בישראל", על המבקר לתכנן ולבצע את הביקורת בגישה של ספקנות מקצועית, המכירה בכך שיכולות להתקיים נסיבות הגורמות לכך שתהיה בדוחות הכספיים הצגה מוטעית מהותית. בשל המאפיינים של תרמית, הגישה של ספקנות מקצועית הינה חשובה במיוחד כאשר הוא שוקל את הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית. ספקנות מקצועית הינה גישה הכוללת דרך חשיבה חקרנית (questioning mind), עירנות למצבים שיכולים להצביע על הצגה מוטעית אפשרית עקב טעות או תרמית, והערכה ביקורתית של ראיות ביקורת. ספקנות מקצועית מחייבת בחינה מתמשכת אם המידע וראיות הביקורת שנתקבלו מצביעים על כך שיתכן שקיימת הצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית.
24. **על המבקר לקיים גישה של ספקנות מקצועית במשך הביקורת, תוך שהוא מכיר באפשרות שיתכן שקיימת הצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית, וזאת למרות ניסיון העבר של המבקר עם הגוף המבוקר לגבי הגינותה ויושרה של ההנהלה ושל המופקדים על בקרת העל.**
25. כמצויין בתקן ביקורת (ישראל) 315 בדבר "הבנה של הגוף המבוקר וסביבתו, והערכת הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית", ניסיון העבר של המבקר עם הגוף המבוקר תורם להבנה של הגוף המבוקר. עם זאת, למרות שלא ניתן לצפות שהמבקר יתעלם לחלוטין מניסיון העבר עם הגוף המבוקר לגבי הגינותה ויושרה של ההנהלה ושל המופקדים על בקרת העל, קיום גישה של ספקנות מקצועית חשוב מכיוון שיתכן שחלו שינויים בנסיבות. כאשר המבקר מקיים בירורים ונוקט בנהלי ביקורת אחרים, עליו להפעיל ספקנות מקצועית ולא להסתפק בראיות ביקורת שהן פחות ממשכנעות בהתבסס על האמונה שההנהלה ואלה המופקדים על בקרת העל הם הגונים ובעלי יושרה. באשר לאלה המופקדים על בקרת העל, קיום גישה של ספקנות מקצועית משמעותו שהמבקר בוחן בקפידה את סבירותן של התגובות לבירורים עם המופקדים על בקרת העל, וכן מידע אחר שנתקבל מהם, וזאת לאור מכלול הראיות האחרות שהושגו במהלך הביקורת.
26. ביקורת המבוצעת בהתאם לתקני ביקורת מקובלים בישראל כרוכה רק לעתים נדירות באימות (authentication) של מסמכים. המבקר

לא הוכשר כמומחה לכך, ואף אין מצפים ממנו שיהיה מומחה באימות שכזה. בנוסף לכך, יתכן שהמבקר לא יגלה שחל שינוי בתנאים הכלולים במסמך, לדוגמא - באמצעות הסכם צדדי שהנהלה או צד שלישי לא גילו זאת למבקר. במהלך הביקורת, ישקול המבקר את מהימנות המידע שיעשה בו שימוש כראיית ביקורת, לרבות בחינה של בקורות על הכנת המידע וניהולו ככל שהדבר רלבנטי. המבקר יכיר בדרך כלל ברישומים ומסמכים כאמיתיים כל עוד אין לו סיבה להאמין אחרת. עם זאת, אם תנאים שזוהו במהלך הביקורת גורמים למבקר להאמין שיתכן שמסמך מסוים אינו מהימן או שתנאים מסוימים במסמך שונו, אזי יעמיק המבקר את ביקורתו, לדוגמא - יקבל אישור במישרין מאת צד שלישי או ישקול את האפשרות להשתמש בעבודתו של מומחה בכדי להעריך אוטנטיות של מסמך.

דיונים בין חברי צוות הביקורת

27. **החברים בצוות הביקורת יקיימו דיונים בדבר מידת חשיפתם של הדוחות הכספיים של הגוף המבוקר להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית.**

28. תקן ביקורת (ישראל) 315 בדבר "הבנה של הגוף המבוקר וסביבתו, והערכת הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית" מחייב את החברים בצוות הביקורת לדון במידת חשיפת המבוקר להצגה מוטעית מהותית בדוחות הכספיים. בדיונים אלה יושם דגש מיוחד על מידת חשיפתם של הדוחות הכספיים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית. בדיונים יקח חלק השותף האחראי על הביקורת וינקוט בשיקול דעת מקצועי, יביא בחשבון ניסיון קודם עם הגוף המבוקר וידע אודות התפתחויות שוטפות כדי לקבוע איזה חברים אחרים בצוות ישתתפו בדיונים. בדרך כלל, ישתתפו בדיונים חברי מפתח בצוות. הדיונים נותנים הזדמנות לחברי צוות מנוסים יותר לשתף את החברים האחרים בהבנה המעמיקה שלהם כיצד והיכן עשויים הדוחות הכספיים להיות חשופים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית.

29. **על השותף האחראי לביקורת לבחון אילו נושאים ידווחו לחברי צוות הביקורת שאינם מעורבים בדיונים.** אין זה הכרחי ליידע את כל חברי צוות הביקורת אודות כל ההחלטות שנתקבלו בדיונים. לדוגמא - חבר צוות שהוא מעורב בביקורת של מרכיב מסוים של הגוף המבוקר לא חייב להיות מיועד להחלטות שנתקבלו בנוגע למרכיב אחר של הגוף המבוקר.

30. הדיונים מתקיימים בגישה של חשיבה בוחנת תוך התעלמות מדעות כלשהן של חברי הצוות ושלפיהן ההנהלה ואלה המופקדים על בקרת העל הם הגונים ובעלי יושרה. הדיונים כוללים בדרך כלל:

- החלפת רעיונות בין חברי הצוות כיצד והיכן לדעתם הדוחות הכספיים עשויים להיות חשופים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית, כיצד יכולה ההנהלה להסתיר תרמית שבוצעה על ידה בדיווח הכספי, וכיצד תוכל לבצע שימוש בלתי מורשה בנכסי הגוף המבוקר;
- בחינה של נסיבות העשויות להצביע על ניהול רווחים ועל הנוהגים שהנהלה עשויה לנקוט בניהול רווחים שיתכן שיובילו לדיווח כספי שיש בו מירמה;
- בחינה של הגורמים החיצוניים והפנימיים הידועים שמשפיעים על הגוף המבוקר ושעשויים ליצור תמריץ או לחץ על ההנהלה ואחרים לבצע תרמית, וליצור אפשרות לביצוע תרמית, ואשר מצביעים על תרבות או סביבה המאפשרות להנהלה או אחרים לבצע את התרמית בהתבסס על צידוק הגיוני;
- בחינה של מעורבות ההנהלה בפיקוח על עובדים שיש להם גישה למזומנים או נכסים אחרים החשופים לשימוש בלתי מורשה;
- בחינה של שינויים כלשהם, שהם בלתי רגילים או שלא ניתן להסבירם, בהתנהגות או סגנון חיים של מי מחברי ההנהלה או של עובדים, שהגיעו לתשומת הלב של צוות הביקורת;
- מתן דגש לחשיבות קיום הלך מחשבה (state of mind) במהלך הביקורת בנוגע לאפשרות להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית;
- בחינה של סוגי הנסיבות אשר, אם נתקלים בהם, עשויים להצביע על אפשרות לתרמית;
- בחינה כיצד מרכיב של העדר יכולת לחזות מראש ישולב באופי, העיתוי וההיקף של נהלי ביקורת שיש לבצע;
- בחינה של נהלי הביקורת שיתכן שתהיה העדפה לנקוט בהם במענה להיותם של הדוחות הכספיים של הגוף המבוקר חשופים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית, והאם סוגים מסוימים של נהלי ביקורת הם אפקטיביים יותר מאשר אחרים;
- בחינה של טענות כלשהן לקיום תרמית שהגיעו לתשומת לבו של המבקר; וכן
- בחינה של הסיכון הנובע מעקיפת בקורות על-ידי ההנהלה.

31. הדיון במידת חשיפתם של הדוחות הכספיים של הגוף המבוקר להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית מהווה חלק משמעותי של הביקורת. הוא מאפשר למבקר לשקול את המענה המתאים להיותם של הדוחות הכספיים של הגוף המבוקר חשופים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית ולהחליט איזה חברים מתוך צוות הביקורת יפעילו נהלי ביקורת מסוימים. הוא גם מאפשר למבקר להחליט איזה חברים מתוך צוות הביקורת ישותפו בתוצאות נהלי הביקורת וכיצד לטפל בטענות כלשהן באשר לתרמית שעשויות להגיע לתשומת לבו של המבקר. ביקורות רבות בהיקף קטן מבוצעות במלואן על ידי השותף האחראי על הביקורת (צוות של איש מקצוע אחד). במקרים כאלה, השותף האחראי על הביקורת, לאחר שתיכנן באופן אישי את הביקורת, ישקול את אפשרות היותם של הדוחות הכספיים של הגוף המבוקר חשופים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית.

32. חשוב הדבר שלאחר הדיון הראשוני בתכנון הביקורת, וכן גם בפרקי זמן מסוימים במהלך הביקורת, ימשיכו חברי צוות הביקורת ליצור קשר ביניהם ולשתף האחד את השני במידע שהושג אשר עשוי להשפיע על הערכת הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית ועל נהלי הביקורת שבוצעו כדי לטפל בסיכונים אלה. לדוגמא - לגבי גופים מבוקרים מסוימים יתכן שיהיה זה מתאים לעדכן את תוצאות הדיון כאשר עורכים סקירה של דיווח כספי לתקופות ביניים של הגוף המבוקר.

נהלים המתייחסים להערכת סיכונים

33. כנדרש בתקן ביקורת (ישראל) 315 בדבר "הבנה של הגוף המבוקר וסביבתו, והערכת הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית" כדי להשיג הבנה של הגוף המבוקר וסביבתו, לרבות הבקרה הפנימית שלו, המבקר יבצע נהלים המתייחסים להערכת סיכונים. כחלק מהערכת הסיכונים, יבצע המבקר את הנהלים המפורטים להלן כדי להשיג מידע המשמש לצורך זיהוי הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית:

(א) עריכת בירורים עם ההנהלה, עם אלה המופקדים על בקרת העל ואחרים בגוף המבוקר, כפי שימצא לנכון, להשגת הבנה בדבר האופן בו המופקדים על בקרת העל מפקחים על תהליכי ההנהלה לצורך זיהוי ותגובה לסיכונים של תרמית ועל מערך

הבקרה הפנימית שהנהלה קבעה כדי לצמצם את אותם סיכונים.

(ב) בחינה אם קיימים אחד או יותר מגורמי הסיכון המתייחסים לתרמית.

(ג) בחינה אם זוהו יחסים שאינם רגילים או בלתי צפויים במהלך ביצוע נהלים אנליטיים.

(ד) בחינת מידע אחר שעשוי לסייע בזיהוי הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית.

בירורים והשגת הבנה בדבר הפיקוח שבוצע על ידי המופקדים על בקרת העל

34. כאשר המבקר משיג הבנה של הגוף המבוקר וסביבתו, לרבות הבקרה הפנימית שלו, עליו לערוך בירורים עם ההנהלה בנוגע לדברים הבאים:

(א) הערכת ההנהלה את הסיכון שהדוחות הכספיים עשויים להיות מוצגים באופן מוטעה מהותית כתוצאה מתרמית;

(ב) צעדים שהנהלה נוקטת בהם לצורך זיהוי סיכונים לתרמית בגוף המבוקר ולתגובתה לסיכונים אלה, לרבות סיכונים מיוחדים כלשהם לתרמית שזוהתה על ידי ההנהלה, או יתרות חשבון, סוגי עסקאות או גילויים שלגביהם סביר שקיים סיכון לתרמית;

(ג) תקשורת של ההנהלה, אם בכלל, עם המופקדים על בקרת העל בנוגע לצעדים שלה לזיהוי סיכונים לתרמית בגוף במבוקר ולתגובתה לסיכונים אלה; וכן

(ד) תקשורת של ההנהלה, אם בכלל, עם העובדים בנוגע להשקפותיה לגבי נוהגים עסקיים והתנהגות לפי כללי האתיקה.

35. היות שהנהלה היא זו שאחראית על הבקרה הפנימית בגוף המבוקר ועל הכנת הדוחות הכספיים, ראוי שהמבקר יערוך בירורים עם ההנהלה בנוגע להערכתה באשר לסיכון לתרמית ולבקורות שהותקנו כדי למנוע ולחשוף סיכון זה. האופי, ההיקף והתכיפות של הערכת ההנהלה של סיכונים ובקורות כאלה משתנים מגוף מבוקר

אחד למשנהו. בגופים מבוקרים מסוימים, ההנהלה עשויה לבצע הערכות מפורטות מדי שנה או כחלק ממעקב מתמשך. בגופים מבוקרים אחרים, יתכן שהערכות ההנהלה תהיינה פחות פורמליות ופחות תכופות. בגופים מבוקרים מסוימים, במיוחד כאלה שהם קטנים יותר, ההתמקדות בהערכה עשויה להיות בסיכונים לתרמית של עובדים או שימוש בלתי מורשה בנכסים. האופי, ההיקף והתכיפות של הערכות ההנהלה הם רלבנטיים להבנתו של המבקר את סביבת הבקרה של הגוף המבוקר. לדוגמה - בנסיבות מסוימות, העובדה שהנהלה לא עשתה הערכה של הסיכון לתרמית עשויה להעיד על העדר חשיבות שהנהלה מייחסת לבקרה פנימית.

36. בגוף מבוקר קטן הנשלט ומנוהל על ידי הבעלים, יתכן שהבעלים-מנהל יהיה מסוגל להפעיל פיקוח יעיל יותר מאשר גוף מבוקר גדול יותר, דבר המפצה על האפשרויות שהן בדרך כלל מוגבלות יותר באשר להפרדת תפקידים. מאידך, יתכן שהבעלים-מנהל יהיה מסוגל לעקוף בקלות עקב קיומה של מערכת בקרה פנימית לא פורמלית. דברים אלה נלקחים בחשבון על ידי המבקר בבואו לזהות את הסיכונים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית.

37. כאשר המבקר עורך בירורים כחלק מהשגת הבנה של התהליך המבוצע על ידי ההנהלה לזיהוי סיכונים לתרמית בגוף המבוקר ולתגובה עליהם, המבקר יערוך בירורים בנוגע לתהליך תגובת ההנהלה לטענות פנימיות או חיצוניות בדבר תרמית המשפיעה על הגוף המבוקר. לגבי גופים מבוקרים להם מספר רב של אתרים, המבקר יערוך בירורים בנוגע לאופי וההיקף של מעקב אחר אתרים תפעוליים או מגזרים עסקיים והאם קיימים אתרים תפעוליים או מגזרים עסקיים מיוחדים שלגביהם סביר יותר שסיכון לתרמית עשוי להתקיים.

38. **על המבקר לערוך בירורים עם ההנהלה, צוות הביקורת הפנימית, ואחרים בגוף המבוקר, ככל שהדבר נדרש, בכדי לקבוע אם יש להם ידע אודות תרמית בפועל, תרמית אפשרית או כזו שטוענים שהיא קיימת ואשר משפיעה על הגוף המבוקר.**

39. על-אף שבירורים של המבקר עם ההנהלה עשויים לספק מידע מועיל בנוגע לסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית בדוחות הכספיים שמקורה בתרמית של עובדים, הרי שלא סביר שבירורים כאלה יספקו מידע מועיל בנוגע לסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית בדוחות הכספיים שמקורה בתרמית של ההנהלה. עריכת בירורים עם גורמים אחרים במסגרת הגוף המבוקר, בנוסף להנהלה, עשויה להיות מועילה בכך שהיא מספקת למבקר זווית

ראיה השונה מזו של ההנהלה ושל אלה האחראים לתהליך הדיווח הכספי. בירורים כאלה עשויים לאפשר לאנשים להעביר למבקר מידע אשר אחרת יתכן שלא היה מועבר. המבקר יפעיל שיקול דעת מקצועי כאשר הוא בא לקבוע מי הם הגורמים האחראים, במסגרת הגוף המבוקר, שאליהם מופנים הבירורים והיקפם. בכך ישקול המבקר אם הגורמים האחראים במסגרת הגוף המבוקר מסוגלים לספק מידע שיהיה מועיל למבקר בזיהוי הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורם בתרמית.

40. המבקר יערוך בירורים עם צוות העובדים בביקורת הפנימית, באותם גופים מבוקרים שבהם קיים תפקיד של ביקורת פנימית. הבירורים מתייחסים לדעתם של המבקרים הפנימיים בנוגע לסיכונים לתרמית, בין אם במשך השנה ביצעו המבקרים הפנימיים נהלים כלשהם כדי לחשוף תרמית, בין אם ההנהלה הגיבה באופן משביע רצון לממצאים כלשהם הנובעים מנהלים אלה, ובין אם למבקרים הפנימיים יש ידע אודות תרמית כלשהי שנעשתה בפועל, תרמית אפשרית או תרמית שטוענים שהיא קיימת.

41. להלן מובאות דוגמאות של גורמים אחראים במסגרת הגוף המבוקר שאליהם עשוי המבקר להפנות בירורים באשר לקיומה של תרמית או חשד לתרמית:

- עובדי תפעול שאינם מעורבים באופן ישיר בתהליך הדיווח הכספי;
- עובדים ברמות שונות של סמכות;
- עובדים הקשורים לייזום, עיבוד או רישום של עסקאות מורכבות או בלתי רגילות או אלה המפקחים על עובדים כאלה או עורכים מעקב אחר פעולותיהם;
- היועץ המשפטי של הגוף המבוקר;
- הממונה על יישום כללי האתיקה או המקביל לו בתפקיד; וכן
- האדם או האנשים המופקדים על הטיפול בטענות לתרמית.

42. כאשר מעריך המבקר את תגובת ההנהלה לבירורים, הוא יקיים גישה של ספקנות מקצועית תוך שהוא מכיר בכך שההנהלה היא לעתים קרובות בעמדה הנוחה ביותר לבצע תרמית. אי-לכך, יפעיל המבקר שיקול דעת מקצועי בבואו להחליט מתי יש צורך לאמת תגובות לבירורים באמצעות מידע אחר. כאשר אין עקביות בתגובות ההנהלה לבירורים, ינסה המבקר להתחקות אחר פשר חוסר-העקביות.

43. **על המבקר להשיג הבנה בדבר האופן שבו המופקדים על בקרת העל מפקחים על תהליכי ההנהלה לזיהוי סיכונים לתרמית בגוף המבוקר ומתן מענה להם, ועל הבקרה הפנימית שהנהלה קבעה כדי לצמצם את אותם סיכונים.**

44. על המופקדים על בקרת העל בגוף המבוקר מוטלת אחריות של פיקוח על מערכות מעקב אחר סיכונים, בקרה כספית ועמידה בדרישות החוק. היות שהאחריות של המופקדים על בקרת העל ושל ההנהלה עשויה להשתנות מגוף מבוקר אחד למשנהו, חשוב הדבר שהמבקר יבין את האחריות של כל אחד מהגורמים דלעיל כדי לאפשר לו להשיג הבנה של הפיקוח שהופעל על ידי בעלי התפקידים המתאימים¹. המופקדים על בקרת העל כוללים את ההנהלה, כאשר היא מבצעת תפקידים כאלה, כפי שעשוי לקרות לגבי גופים קטנים יותר.

45. השגת הבנה באשר לאופן שבו המופקדים על בקרת העל מפקחים על תהליכי ההנהלה לצורך זיהוי סיכונים לתרמית בגוף המבוקר ותגובותיה עליהם, ועל הבקרה הפנימית שהנהלה קבעה בכדי לצמצם סיכונים כאלה, עשויה לאפשר למבקר הבחנה מעמיקה באשר למידת חשיפתו של הגוף המבוקר לתרמיות של ההנהלה, למידה המספקת של בקרה פנימית כזאת והכישורים והיושרה של ההנהלה. יתכן שהמבקר ישיג הבנה זו על ידי ביצוע נהלים כמו השתתפות בשיבות שבהן מתקיימים דיונים כאלה, קריאה של הפרוטוקולים מאותן ישיבות או בדרך של עריכת בירורים עם המופקדים על בקרת העל.

46. **על המבקר לערוך בירורים עם המופקדים על בקרת העל בכדי לקבוע אם יש להם מידע על תרמית כלשהי בפועל, תרמית אפשרית או תרמית שטוענים שהיא קיימת ואשר משפיעה על הגוף המבוקר.**

47. המבקר יערוך בירורים בנפרד עם המופקדים על בקרת העל, בין היתר, כדי לאמת בדרך זו תגובות לבירורים עם ההנהלה. כאשר התגובות לבירורים אלה אינן עקביות, ישיג המבקר ראיות ביקורת נוספות כדי לעמוד על פשר חוסר-העקביות. בירורים עם המופקדים

¹ בסעיף 8 - לתקן ביקורת (ישראל) 260 - בדבר "תקשורת בנושאי ביקורת עם גורמים המופקדים על בקרת העל בגוף המבוקר" - מובא דיון בנושא עם מי יוצר המבקר קשר כאשר מבנה בקרת העל של הגוף המבוקר אינו מוגדר באופן ברור.

על בקרת העל עשויים גם לסייע למבקר בזיהוי סיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית.

בחינה של גורמי סיכון לתרמית

48. כאשר המבקר משיג הבנה של הגוף המבוקר וסביבתו, לרבות הבקרה הפנימית שלו, עליו לשקול אם המידע שהתקבל מצביע על כך שאחד או יותר מגורמי הסיכון לתרמית מתקיימים.

49. העובדה שתרמית בדרך כלל מוסתרת עשויה לגרום לקושי רב בחשיפתה. אף על פי כן, כאשר משיג המבקר הבנה של הגוף המבוקר וסביבתו, לרבות הבקרה הפנימית שלו, הוא עשוי לזהות אירועים או תנאים המצביעים על תמריץ או אמצעי לחץ לבצע תרמית, או המספקים אפשרות לביצוע תרמית. לאירועים ונסיבות כאלה מתייחסים כאל "גורמי סיכון לתרמית", לדוגמא:

- הצורך למלא אחר ציפיות של צדדים שלישיים בכדי לגייס מימון הוני נוסף עשוי ליצור לחץ לביצוע תרמית;
- הענקת הטבות משמעותיות אם הגוף המבוקר עומד ביעדי רווח בלתי מציאותיים עשויה ליצור תמריץ לביצוע תרמית; וכן
- סביבת בקרה בלתי יעילה עשויה ליצור אפשרות לביצוע תרמית.

בעוד שיתכן שגורמי סיכון לתרמית לא יצביעו בהכרח על קיום של תרמית, הם קיימים לעתים קרובות בנסיבות שבהן התרחשה תרמית. קיומם של גורמי סיכון לתרמית עשוי להשפיע על הערכת המבקר את הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית.

50. אין זה פשוט לדרג גורמי סיכון לתרמית לפי סדר חשיבותם. משמעות הגורמים האמורים משתנית באופן נרחב. חלקם של גורמים אלה יהיה קיים בגופים מבוקרים שבהם התנאים המיוחדים אינם כוללים סיכון להצגה מוטעית מהותית. אי-לכך, המבקר יפעיל שיקול דעת מקצועי בבואו לקבוע אם קיים גורם סיכון לתרמית ואם יש להביאו בחשבון בהערכת הסיכונים להצגה מוטעית מהותית בדוחות הכספיים שמקורה בתרמית.

51. דוגמאות של גורמי סיכון כאמור הקשורים לדיווח כספי שיש בו מירמה ושימוש בלתי מורשה בנכסים מובאות בנספח 1 לתקן ביקורת זה. גורמי סיכון מדגימים אלה מסווגים בהתבסס על שלושה מצבים שהם בדרך כלל קיימים כאשר מתבצעת תרמית:

תמריץ או אמצעי לחץ לבצע תרמית; אפשרות לביצוע תרמית; ויכולת לבסס על צידוק לכאורה את הפעולה שיש בה מירמה.

יתכן שגורמי סיכון לתרמית, המשקפים גישה המאפשרת לבסס על צידוק לכאורה את הפעולה שיש בה מירמה, לא יהיו מושפעים בקלות מהתבוננות על ידי המבקר. אף על פי כן, המבקר עשוי להיות מודע לקיומו של מידע כזה. אף כי גורמי הסיכון לתרמית כמתואר בנספח 1 לתקן ביקורת זה מכסים טווח רחב של מצבים אשר יתכן שמבקרים יהיו ניצבים בפניהם, הם מייצגים רק דוגמאות ויתכן שיתקיימו גורמי סיכון אחרים. המבקר חייב גם להיות ער לגורמי סיכון שהם ספציפיים לגוף המבוקר ואשר אינם כלולים בנספח 1. לא כל הדוגמאות בנספח 1 הן רלבנטיות בכל הנסיבות, וכמה מהן יכולות להיות בעלות משמעות גדולה או נמוכה יותר בגופים מבוקרים שהם בגודל שונה, הכוללים מאפייני בעלות שונים, בענפים שונים, או בשל מאפיינים או נסיבות אחרים השונים אחד ממשנהו.

52. למאפייני הגודל, המורכבות, והבעלות של הגוף המבוקר נודעת השפעה משמעותית על הבחינה של גורמי סיכון רלבנטיים לתרמית. לדוגמא - במקרה של גוף מבוקר גדול, המבקר ישקול בדרך כלל גורמים אשר מונעים בדרך כלל התנהגות בלתי הולמת של ההנהלה, כמו האפקטיביות של אלה המופקדים על בקרת העל, תפקיד הביקורת הפנימית והקיום והאכיפה של קוד התנהגות פורמלי. בנוסף לכך, גורמי סיכון הנבחנים ברמה תפעולית של מגזר עסקי עשויים לספק הבנה שונה מאשר בחינתם ברמה של הגוף המבוקר בהיקף נרחב. במקרה של גוף מבוקר קטן, חלק או כל הבחינות לעיל עשויות להיות בלתי מתאימות או פחות חשובות. לדוגמא - יתכן שלגוף מבוקר קטן יותר לא יהיה קוד התנהגות בכתב אך, במקום זאת, יתכן שפותחה על ידו תרבות השמה דגש על חשיבותה של יושרה והתנהגות לפי כללי האתיקה באמצעות תקשורת בעל-פה והדוגמה הניתנת על ידי ההנהלה. השליטה על ידי אדם בודד בהנהלה של גוף מבוקר קטן אינה מצביעה בדרך כלל, כשלעצמה, על אי-הצלחתה של ההנהלה להציג ולתקשר גישה מתאימה בנוגע לבקרה פנימית ולתהליך הדיווח הכספי. בכמה גופים מבוקרים, הצורך באישור ההנהלה יכול לפצות מבחינות אחרות על בקורות חלשות ולהקטין את הסיכון לתרמית של עובדים. עם זאת, השליטה בהנהלה על ידי אדם בודד יכולה להוות נקודת תורפה אפשרית בשל האפשרות שנוצרת להנהלה להתעלם מבקורות.

בחינת תוצאות בלתי רגילות ושאינן צפויות של יחסים כספיים ואחרים

53. כאשר המבקר מבצע נהלים אנליטיים בכדי להשיג הבנה של הגוף המבוקר וסביבתו, לרבות הבקרה הפנימית שלו, עליו לבחון תוצאות בלתי רגילות ושאינן צפויות שעשויות להצביע על סיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית.

54. יתכן שנהלים אנליטיים יסייעו בזיהוי קיומם של עסקאות או אירועים, סכומים, יחסים ומגמות בלתי רגילים שעשויים להצביע על נושאים שיש להם השלכות על דוחות כספיים ועל הביקורת. בביצוע נהלים אנליטיים יפתח המבקר ציפיות אודות תוצאות שמתקבלות על הדעת ואשר צפויות באופן סביר להתקיים בהתבסס על הבנת המבקר את הגוף המבוקר וסביבתו, לרבות הבקרה הפנימית שלו. כאשר ההשוואה של ציפיות אלה עם סכומים שנרשמו, או עם יחסים שפותחו מתוך סכומים שנרשמו, מצביעה על תוצאות בלתי רגילות או שאינן צפויות, יבחן המבקר תוצאות אלה כדי לזהות סיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית. נהלים אנליטיים כוללים נהלים הקשורים לחשבונות הכנסה במטרה לזהות תוצאות בלתי רגילות ושאינן צפויות שעשויות להצביע על סיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בדיווח כספי שיש בו מירמה, כמו, לדוגמא, מכירות פיקטיביות או החזרים משמעותיים מלקוחות שעשויים להצביע על הסכמים צדדיים שלא נחשפו.

בחינה של מידע נוסף

55. כאשר המבקר משיג הבנה של הגוף המבוקר וסביבתו, לרבות הבקרה הפנימית שלו, עליו לשקול אם מידע נוסף שהושג מצביע על סיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית.

56. בנוסף למידע שהושג בעקבות יישומם של נהלים אנליטיים, ישקול המבקר מידע נוסף שהושג אודות הגוף המבוקר וסביבתו שעשוי לסייע בזיהוי הסיכונים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית. הדיונים בין חברי הצוות שהוזכרו בסעיפים 27-32 לעיל עשויים לספק מידע מועיל לצורך זיהוי סיכונים כאלה. בנוסף לכך, מידע שהושג מנהלי תהליך קבלת לקוח ונהלי תהליך המשך התקשרות עם לקוח, והניסיון שנרכש מהתקשרויות אחרות שבוצעו עבור הגוף המבוקר, לדוגמא - התקשרויות לסקירת דיווח כספי לתקופות ביניים, עשויות להיות רלבנטיות לזיהוי סיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית.

זיהוי והערכה של הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית

57. כאשר המבקר מזהה ומעריך את הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית ברמת הדוחות הכספיים, וברמת המצגים בגין סוגי עסקאות, יתרות חשבון וגילויים, עליו לזהות ולהעריך את הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית. אותם סיכונים מוערכים שיכולים לגרום להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית מהווים סיכונים משמעותיים ובהתאם לכך, אם המבקר עדיין לא עשה כן, עליו להעריך את תכנון הבקורות הקשורות של הגוף המבוקר, לרבות פעולות בקרה מתייחסות, ולהחליט אם הן יושמו.

58. לצורך הערכת הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית יפעיל המבקר שיקול דעת מקצועי, לרבות:

- (א) זיהוי סיכונים לתרמית על ידי בחינה של המידע שהושג באמצעות ביצוע נהלי הערכת סיכונים ובאמצעות בחינה של סוגי העסקאות, יתרות החשבון וגילויים בדוחות הכספיים ;
- (ב) ייחוס הסיכונים המזוהים לתרמית לעניינים שעשויים להשתבש ברמת המצגים ; וכן
- (ג) בחינת גודלה הסביר של הצגה מוטעית אפשרית, לרבות האפשרות שהסיכון עשוי להביא לידי הצגות מוטעות רבות, ואת הסבירות להתרחשות הסיכון.

59. למבקר חשוב להשיג הבנה של הבקורות שתוכננו ובוצעו על ידי ההנהלה בכדי למנוע ולחשוף תרמית, היות שבתכנון וביצוע של בקורות כאלה, עשויה ההנהלה להפעיל שיקול דעת המבוסס על מידע אודות האופי וההיקף של הבקורות שהיא בחרה לבצע, והאופי וההיקף של הסיכונים שהיא בחרה לקבל על עצמה. המבקר יכול להבין, לדוגמא, שההנהלה בחרה במודע להשלים עם הסיכונים הקשורים בהעדר הפרדה של תפקידים. דבר זה יכול לעתים קרובות לקרות בגופים מבוקרים קטנים כאשר הבעלים מפקח מדי יום על הפעולות. מידע המופק מהשגה של הבנה כזאת יכול להיות שימושי גם בזיהויים של גורמי סיכון לתרמית שעשויים להשפיע על הערכת המבקר את הסיכונים שהדוחות הכספיים יכולים לכלול הצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית.

סיכונים לתרמית בהכרה בהכנסה

60. הצגה מוטעית מהותית שמקורה בדיווח כספי שיש בו מירמה נגרמת לעתים קרובות מקביעה ביתר של הכנסה (לדוגמא - באמצעות הכרה בהכנסה בטרם עת או רישום הכנסות פיקטיביות) או מקביעה בחסר של הכנסה (לדוגמא - באמצעות החלקת (shifting) הכנסות לתקופה מאוחרת יותר). אי-לכך, המבקר בדרך כלל יצא מתוך הנחה שישנם סיכונים לתרמית בהכרה בהכנסה ושקול איזה סוגים של הכנסות, עסקאות מניבות הכנסה, או מצגים מביאים לידי סיכונים כאלה. סיכונים מוערכים אלה המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית הקשורה להכרה בהכנסה מייצגים סיכונים משמעותיים שיש לטפל בהם בהתאם לסעיפים 57 לעיל ו-61 להלן. נספח 2 לתקן ביקורת זה כולל דוגמאות לתגובות להערכת המבקר את הסיכון המתייחס להצגה מוטעית מהותית שמקורה בדיווח כספי שיש בו מירמה והנובע מהכרה בהכנסה. אם המבקר לא זיהה, בנסיבות מסוימות, הכרה בהכנסה כסיכון המתייחס להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית, יתעד המבקר את הסיבות התומכות במסקנותיו, כנדרש בסעיף 110 להלן.

מענה לסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית

61. על המבקר לקבוע את המענה הכולל הדרוש לטיפול בסיכונים המוערכים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית ברמת הדוחות הכספיים ועליו לתכנן ולבצע נהלי ביקורת נוספים אשר אופייניים, עיתויים והיקפם מהווים מענה לסיכונים מוערכים ברמת מצגים.

62. תקני ביקורת של לשכת רואי חשבון בישראל מחייבים את המבקר לבצע בדיקות מבססות שיש בהן כדי לתת מענה ספציפי, לסיכונים המוערכים כסיכונים משמעותיים.

63. המבקר יתן מענה לסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית בדרכים הבאות:

- (א) מענה שיש לו השפעה כוללת על האופן בו מתנהלת הביקורת, דהיינו - ספקנות מקצועית מוגברת, ומענה הכרוך בשיקולים כלליים יותר וזאת בנוסף לנהלים הספציפיים שתוכננו.
- (ב) מענה לסיכונים מזוהים ברמת המצגים הקשורים לאופי, העיתוי וההיקף של נהלי ביקורת שיש לבצע.

(ג) מענה לסיכונים מזוהים המצריך ביצוע נהלי ביקורת מסוימים לטיפול בסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית הכרוכה בהתעלמות ההנהלה מבקורות, כאשר מובאות בחשבון הדרכים הבלתי צפויות שבהן התעלמות שכזאת היתה יכולה להתרחש.

64. המענה לטיפול בסיכונים מוערכים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית עשוי להשפיע על הספקנות המקצועית של המבקר בדרכים הבאות:

- (א) רגישות מוגברת בבחירה של האופי וההיקף של התיעוד כדי לתמוך בעסקאות מהותיות.
- (ב) מודעות מוגברת לצורך באימות הסברי ההנהלה או מצגיה באשר לעניינים מהותיים.

65. יתכן שהמבקר יגיע למסקנה שלא יהיה זה מעשי לתכנן נהלי ביקורת המטפלים במידה מספקת בסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית. בנסיבות כאלה, ישקול המבקר את ההשלכות על הביקורת (ראה סעיפים 89 ו-103 להלן).

מענה כולל

66. בקביעת המענה הכולל לצורך הטיפול בסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית ברמת הדוחות הכספיים, על המבקר:

- (א) לשקול את הקצאת העובדים והפיקוח עליהם;
- (ב) לבחון את המדיניות החשבונאית שנעשה בה שימוש על ידי הגוף המבוקר; וכן
- (ג) לשלב מרכיב בלתי צפוי בבחירה של האופי, העיתוי וההיקף של נהלי ביקורת.

67. הידע, הכישורים והיכולת של בעלי תפקידים שהוטלה עליהם אחריות משמעותית לביצוע הביקורת צריך שיהיו תואמים להערכת המבקר את הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית. לדוגמא - המבקר עשוי להגיב לסיכונים מזוהים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית על ידי הקצאת כח אדם נוסף בעל כישורים יחודיים וידע, כגון מומחים לביקורת חקירתית ולטכנולוגיית המידע, או על ידי הקצאת כח אדם מנוסה יותר לביצוע הביקורת. בנוסף לכך, מידת הפיקוח משקפת את הערכת המבקר לסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית

מהותית שמקורה בתרמית ואת יכולת חברי צוות המשימה לבצע את העבודה.

68. המבקר ישקול את בחירת המדיניות החשבונאית המשמעותית על ידי ההנהלה ואת יישומה, במיוחד בכל הנוגע למדידה סובייקטיבית ולעסקאות מורכבות. המבקר ישקול אם הבחירה והיישום של מדיניות חשבונאית עשויים להצביע על דיווח כספי שיש בו מירמה כתוצאה ממאמצי ההנהלה לנהל רווחים בכדי להונות משתמשים בדוחות הכספיים בדרך של השפעה על ראייתם באשר לביצועים ולרווחיות הגוף המבוקר.

69. יתכן שבעלי תפקידים מתוך הגוף המבוקר שלמדו להכיר את נהלי הביקורת אשר בדרך כלל מבוצעים במסגרת התקשרות לביצוע ביקורת יהיו מסוגלים להסתיר את העובדה שהדיווח הכספי כולל מירמה. אי-לכך, ישלב המבקר מרכיב בלתי צפוי לבחירה של האופי, ההיקף והעיתוי של נהלי ביקורת שיש לבצע. לדוגמא - על ידי ביצוע בדיקות מבססות לגבי יתרות חשבון ומצגים נבחרים שלא נבדקו בשל רמת המהותיות או הסיכון שלהם, תוך התאמת עיתוי נהלי ביקורת בשונה מזה שנצפו, תוך שימוש בשיטות דגימה שונות, וביצוע נהלי ביקורת באתרים שונים או באתרים שלא נמסרה לגביהם הודעה מראש.

נהלי ביקורת במענה לסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית ברמת המצגים

70. המענה של המבקר לטיפול בסיכונים מוערכים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית ברמת המצגים עשוי לכלול שינויים באופי, העיתוי וההיקף של נהלי ביקורת בדרכים הבאות:

- יתכן שיהיה צורך לשנות את אופי נהלי הביקורת בכדי להשיג ראיות ביקורת יותר מהימנות ורלבנטיות או להשיג מידע מאמת נוסף. שינוי זה עשוי להשפיע הן על סוג נהלי הביקורת והן על השילוב שלהם. יתכן שהתבוננות או בדיקות פיזיות של נכסים מסוימים עשויות להפוך לחשובות יותר או יתכן שהמבקר יבחר להשתמש בטכניקות ביקורת בסיוע מחשב בכדי לצבור ראיות נוספות לגבי מידע הנכלל בסעיפים משמעותיים או באמצעים אלקטרוניים. בנוסף, המבקר עשוי לתכנן נהלים בכדי להשיג מידע מאמת נוסף. לדוגמא - אם המבקר נוכח לדעת שההנהלה שרויה בלחץ כדי לעמוד בציפיות של רווחים, יתכן שיווצר סיכון הקשור לניפוח מכירות על ידי ההנהלה (בדרך של התקשרות בהסכמי מכירה הכוללים תנאים שאינם מאפשרים הכרה

בהכנסה או בדרך של הגשת חשבוניות מכירה לפני מסירת הטובין). בנסיבות אלה, יתכן שהמבקר יבקש אישורים מגורמים חיצוניים אשר יאשרו לא רק את הסכומים המגיעים לגוף המבוקר אלא גם את פרטי הסכמי המכירה, לרבות תאריך, זכויות כלשהן להחזר ותנאי משלוח. בנוסף לכך, יתכן שהמבקר ימצא לנכון לקיים בירורים עם צוות עובדים בגוף המבוקר שאינו קשור בנושאים כספיים בנוגע לשינויים כלשהם בהסכמי מכירה ובתנאי משלוח.

- יתכן שיהיה צורך להתאים את עיתוי הבדיקות המבססות. המבקר עשוי להגיע למסקנה שביצוע בדיקות מבססות בגמר התקופה או קרוב לכך תורם לטיפול טוב יותר בסיכון מוערך המתייחס להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית ובהתאם להגיע למסקנה לפיה, אם קיימות הצגות מוטעות מכוונות או מניפולציות, לא יהיה זה אפקטיבי לנקוט בנהלי ביקורת לצורך הארכת התקופה לגיבוש מסקנות הביקורת מתאריך ביניים עד לגמר התקופה. מאידך, המבקר עשוי להחליט ליישם בדיקות מבססות לגבי עסקאות המתרחשות מוקדם יותר מתום התקופה או במהלכה וזאת בשל הצגות מוטעות מכוונות, לדוגמה - כשהיוזמה להצגה המוטעית הכרוכה בהכרה בלתי נאותה של הכנסה החלה בתקופת ביניים.
- היקפם של הנהלים שיושמו משקף את הערכת הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית. לדוגמה - יתכן שהגדלה של היקף הדגימה או ביצוע נהלים אנליטיים ברמה מפורטת יותר תהיה נאותה יותר. כמו כן, יתכן שטכניקות של ביקורת בסיוע מחשב תאפשרנה בדיקות נרחבות יותר של יתרות ועסקאות הנרשמות או מבוצעות באמצעים אלקטרוניים. בטכניקות כאלה ניתן להשתמש לצורך בחירת דגימה של עסקאות מתוך קבצים אלקטרוניים עיקריים, בכדי לסנן עסקאות בעלות מאפיינים מיוחדים, או בכדי לבדוק אוכלוסייה שלמה במקום דגימה.

71. מזהה המבקר סיכון המתייחס להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית המשפיעה על כמויות מלאי, אזי בדיקה של רשומות המלאי של הגוף המבוקר עשויה לסייע בזיהוי אתרים או פריטים - המחייבים תשומת לב מיוחדת במשך ספירת המלאי או לאחריה. סקירה שכזאת עשויה לגרום למבקר להחליט להיות נוכח בספירת המלאי באתרים מסוימים מבלי להודיע על כך מראש או לקיים ספירות מלאי בכל האתרים, ובתאריך זהה.

72. המבקר עשוי לזהות סיכון המתייחס להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית, המשפיעה על מספר חשבוניות ומצגים, לרבות הערכת נכסים, אומדנים הקשורים לעסקאות מיוחדות (כמו רכישות, שינוי מבנה - Restructuring - או הפסקת פעילות של מגזר עסקי), והתחייבויות משמעותיות אחרות שנצברו (כמו פנסיה והתחייבויות בגין הטבות אחרות לאחר הפרישה, או התחייבויות בגין איכות הסביבה). הסיכון עשוי גם להתייחס לשינויים משמעותיים בהנחות המבססות אומדנים חוזרים ונשנים. מידע שנאסף בדרך של השגת הבנה אודות הגוף המבוקר וסביבתו עשוי לסייע למבקר בהערכת סבירות אומדנים כאלה של ההנהלה ושיקולי דעת והנחות שבבסיסם. סקירה למפרע של הנחות ושיקולי דעת דומים של ההנהלה שיושמו בתקופות קודמות עשויה אף היא לספק הגנה באשר לסבירות ושיקולי הדעת וההנחות התומכים באומדני ההנהלה.

73. דוגמאות לנהלי ביקורת אפשריים לצורך הטיפול בסיכונים מוערכים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית מובאות בנספח 2 לתקן ביקורת זה. הנספח כולל דוגמאות של תגובות באשר להערכת המבקר את הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית והנובעים הן מדיווח כספי שיש בו מירמה והן משימוש בלתי מורשה בנכסים.

נוהלי ביקורת ליישום בתגובה להתעלמות ההנהלה מבקורות

74. כמצויין בסעיף 19 לעיל, ההנהלה נמצאת במצב ייחודי המאפשר לה לבצע תרמית וזאת בשל יכולתה לתמרן ולהשפיע באופן ישיר או עקיף על רשומות החשבון ולהכין דוחות כספיים שיש בהם מירמה בדרך של התעלמות מבקורות שאילולא כך היו נחזות כפועלות באופן אפקטיבי. בעוד שרמת הסיכון הנובעת מהתעלמות ההנהלה מבקורות תשתנה מגוף מבוקר אחד למשנהו, הסיכון לכך קיים בכל הגופים המבוקרים ומהווה סיכון משמעותי המתייחס להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית. בהתאם לכך, בנוסף למענה הכולל בהקשר לטיפול בסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית ולמענה בהקשר לטיפול בסיכונים מוערכים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית ברמת המצגים, יבצע המבקר נהלי ביקורת בכדי לתת מענה לסיכון של התעלמות ההנהלה מבקורות.

75. בסעיפים 76-82 להלן נקבעו נהלי ביקורת הנדרשים כדי לתת מענה לסיכון הנובע מהתעלמות ההנהלה מבקורות. עם זאת, המבקר

ישקול גם אם קיימים סיכונים הנובעים מהתעלמות ההנהלה מבקורות אשר לגביהם נדרש המבקר לנקוט בנהלים אחרים מאלה שאוזכרו במיוחד באותם סעיפים כאמור.

76. בכדי לתת מענה לסיכון הנובע מהתעלמות ההנהלה מבקורות, על המבקר לתכנן ולבצע נהלי ביקורת בכדי:

(א) לבדוק את נאותות רישומי היומן שקיבלו ביטוי בכרטיס הראשית ותיאומים אחרים שנעשו במסגרת עריכת הדוחות הכספיים;

(ב) לסקור אומדנים בחשבונאות בגין הטייה שעשויה לגרום להצגה מוטעית מהותית כתוצאה מתרמית; וכן

(ג) להבין את הצידוק העסקי של עסקאות משמעותיות שהמבקר מכיר בקיומן ושהן מחוץ למהלך העסקים הרגיל של הגוף המבוקר, או שאחרת הן נראות כבלתי רגילות לאור הבנת המבקר את הגוף המבוקר וסביבתו.

רישומי יומן ותיאומים אחרים

77. הצגה מוטעית מהותית של הדוחות הכספיים שמקורה בתרמית כרוכה לעתים קרובות במניפולציה של תהליך הדיווח הכספי בדרך של מתן ביטוי לרישומי יומן בלתי נאותים או בלתי מאושרים במשך השנה או בגמר התקופה, או בדרך של עריכת תיאומים לסכומים שדווחו בדוחות הכספיים שאין להם ביטוי ברישומי יומן פורמליים, כגון בדרך של רישומי התאמה וסיווג מחדש במסגרת איחוד הדוחות הכספיים. בתכנון וביצוע של נהלי ביקורת כדי לבדוק את נאותות רישומי היומן שנכללו בכרטיס הראשית ותיאומים אחרים שנעשו במסגרת עריכת הדוחות הכספיים, המבקר:

- (א) ישיג הבנה של תהליך הדיווח הכספי בגוף המבוקר והבקורות על רישומי יומן ותיאומים אחרים;
- (ב) יעריך את תכנון הבקורות על רישומי יומן ותיאומים אחרים ויקבע האם יושמו;
- (ג) יערוך בירורים עם בעלי תפקידים הקשורים לתהליך הדיווח הכספי בנוגע לפעילות בלתי נאותה או בלתי רגילה המתייחסת לעיבוד רישומי יומן ותיאומים אחרים;
- (ד) יקבע את עיתוי הבדיקות; וכן
- (ה) יזהה ויבחר את רישומי היומן ותיאומים אחרים שייבדקו על ידו.

78. למטרת זיהוי ובחירה של רישומי יומן ותיאומים אחרים שייבדקו ולצורכי קביעת השיטה הנאותה לבדיקת התימוכין לפריטים שנבחרו, ישקול המבקר את:

- ההערכה של הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית - קיומם של גורמי סיכון לתרמית ומידע אחר שהושג במהלך הערכת המבקר את הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית עשוי לסייע למבקר לזהות קבוצות ספציפיות של רישומי יומן ותיאומים אחרים לבדיקה.
- הבקורות שבוצעו על רישומי יומן ותיאומים אחרים - בקורות אפקטיביות על הכנתם של רישומי יומן והעברת רישומים אלה מהיומן לכרטסת וכן תיאומים אחרים עשויים לצמצם את היקפן של בדיקות מבססות דרושות, ובלבד שהמבקר בדק את אפקטיביות הבקורות.
- תהליך הדיווח הכספי של הגוף המבוקר והאופי של הראיות שניתן להשיגן - עבור גופים מבוקרים רבים עיבוד שגרתי של עסקאות כרוך בשילוב של צעדים ונהלים ידניים וממוכנים. באופן דומה, העיבוד של רישומי יומן ותיאומים אחרים עשוי להיות כרוך הן בנהלים ידניים וממוכנים והן בבקורות. כאשר נעשה שימוש במסגרת התהליך של דיווח כספי בטכנולוגיית המידע, יתכן שרישומי יומן ותיאומים אחרים יהיו קיימים רק בצורה אלקטרונית.
- המאפיינים של רישומי יומן או של תיאומים אחרים שיש בהם מירמה - לרישומי יומן או תיאומים אחרים בלתי נאותים יש לעתים קרובות מאפיינים מזהים ייחודיים. מאפיינים כאלה עשויים לכלול רישומים (א) שנעשו בסעיפים בלתי קשורים, בלתי רגילים, או שנעשה בהם שימוש לעתים רחוקות, (ב) שנעשו על ידי בעלי תפקידים אשר בדרך כלל אינם מבצעים רישומי יומן, (ג) שנעשו בגמר התקופה או כאלה שנעשו לאחר סיום הרישומים ואשר ניתנו לגביהם הסברים או תיאורים מועטים, אם בכלל, (ד) שנעשו לפני או במהלך הכנת הדוחות הכספיים ואשר אין לגביהם מספרי חשבונות, או (ה) הכוללים מספרים מעוגלים או מספרים סופיים עוקבים.
- האופי והמורכבות של החשבונות - יתכן שרישומי יומן או תיאומים שאינם נאותים ייזקפו לחשבונות אשר (א) כוללים עסקאות מורכבות או בלתי רגילות מבחינת אופיין, (ב) כוללים אומדנים משמעותיים ותיאומים לגמר התקופה, (ג) היו מועדים להצגות מוטעות בעבר, (ד) לא נערכה לגביהם התאמה בזמן

הנכון או כוללים הפרשים שלא תואמו, (ה) כוללים עסקאות בין-חברתיות, או (ו) היו באופן אחר קשורים עם סיכון מזוהה המתייחס להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית. לגבי ביקורת של גופים מבוקרים שיש להם מספר אתרים או יחידות, מובא בחשבון הצורך לבחור רישומי יומן מתוך מספר רב של אתרים.

- רישומי יומן או תיאומים אחרים שעובדו שלא במהלך העסקים הרגיל - יתכן שרישומי יומן שאינם סטנדרטיים לא יהיו כפופים לאותה רמה של בקרה פנימית כמו אותם רישומי יומן שנעשה בהם שימוש חוזר ונשנה לצורך רישום עסקאות כמו מכירות, רכישות ותשלומי מזומנים על בסיס חודשי.

79. המבקר ינקוט בשיקול דעת מקצועי לצורך קביעת האופי, העיתוי וההיקף של בדיקת רישומי יומן ותיאומים אחרים. היות שרישומי יומן ותיאומים אחרים שיש בהם מירמה מבוצעים לעתים קרובות בגמר תקופת הדיווח, יבחר המבקר בדרך כלל את רישומי היומן ותיאומים אחרים שנעשו באותו מועד. עם זאת, מאחר שהצגה מוטעית מהותית בדוחות הכספיים שמקורה בתרמית יכולה להתרחש במהלך התקופה ועשויה להיות כרוכה במאמצים נרחבים להסתיר את ביצוע התרמית, ישקול המבקר אם קיים גם צורך לבדוק רישומי יומן ותיאומים אחרים במהלך התקופה.

אומדנים בחשבוונאות

80. בקשר להכנת דוחות כספיים, ההנהלה היא זו שאחראית להפעיל שיקול דעת או הנחות המשפיעים על אומדנים משמעותיים בחשבוונאות ואחראית למעקב שוטף אחר נאותות אומדנים כאלה. דיווח כספי שיש בו מירמה מבוצע לעתים קרובות באמצעות הצגות מוטעות מכוונות של אומדנים בחשבוונאות. בסקירת אומדנים בחשבוונאות לאיתור הצגות מוטעות שעשויות לגרום להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית, המבקר:

(א) ישקול אם פערים בין אומדנים אשר נתמכים באופן הטוב ביותר על ידי ראיות ביקורת לבין האומדנים הנכללים בדוחות הכספיים, אפילו אם הם סבירים כשלעצמם, מצביעים על אפשרות להטייה על-ידי הנהלת הגוף המבוקר, במקרה זה, ישקול המבקר מחדש את האומדנים בכללותם; וכן

(ב) יבצע, לאחר מעשה, סקירה של שיקול דעת ההנהלה והנחותיה הקשורים לאומדנים משמעותיים בחשבונאות שקיבלו ביטוי בדוחות הכספיים לשנה הקודמת. מטרת סקירה זו הינה לקבוע אם קיימת עדות לאפשרות של הטייה על-ידי ההנהלה ואין היא מיועדת לעורר ספק באשר לשיקול הדעת המקצועי של המבקר שנעשה בשנה הקודמת ואשר היה מבוסס על המידע שהיה זמין באותה העת.

81. מזהה המבקר אפשרות להטייה על-ידי ההנהלה כאשר היא עורכת אומדנים בחשבונאות, יעריך המבקר אם הנסיבות המביאות להטייה כזו מבטאות סיכון המתייחס להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית. המבקר ישקול האם, כשהנהלה עורכת אומדנים בחשבונאות, נראה שפעולותיה גורמות להערכה בחסר או ביתר של ההפרשות הגורמות להטייה כדי שהן תכונה או תחלקנה את הרווחים על פני שתי תקופות חשבונאיות או יותר, או כדי להשיג רמת רווחים מיועדים בכדי להונות משתמשים בדוחות כספיים באופן המשפיע על ראייתם באשר לביצועי ההנהלה ורווחיותה.

הצידוק העסקי שבבסיס עסקאות משמעותיות

82. המבקר יפעל להבין את הצידוק העסקי שבבסיס עסקאות משמעותיות שאינן במהלך העסקים הרגיל של הגוף המבוקר, שאחרת היו נראות כבלתי רגילות בהנחה שהמבקר השיג הבנה של הגוף המבוקר וסביבתו וקיבל מידע אחר במהלך הביקורת. מטרת השגת הבנה כזו היא לשקול אם הצידוק (או העדר הצידוק) מרמז על כך שיתכן שההתקשרות בעסקאות נעשתה בכדי להציג דיווח כספי שיש בו מירמה או להסתיר שימוש בלתי מורשה בנכסים. בהקשר להשגת הבנה כזו, ישקול המבקר את הדברים הבאים:

- האם צורת עסקאות כאלה נראית מורכבת במידה מופרזת (לדוגמא - העסקה קשורה עם מספר רב של ישויות במסגרת קבוצה מאוחדת או צדדים שלישיים רבים שאינם קשורים).
- האם ההנהלה קיימה דיונים באשר לאופיין של העסקאות והטיפול החשבונאי לגביהן עם המופקדים על בקרת העל בגוף המבוקר, והאם קיים תיעוד מספיק.
- האם ההנהלה שמה דגש רב יותר על הצורך בטיפול חשבונאי ספציפי מאשר על המהות הכלכלית שבבסיס העסקה.
- האם עסקאות שמעורבים בהן צדדים קשורים שדוחותיהם אינם מאוחדים בדוחות הכספיים, לרבות ישויות למטרות מיוחדות

(SPE), נסקרו ואושרו באופן נאות על ידי המופקדים על בקרת העל בגוף המבוקר.

- האם העסקאות הם עם צדדים קשורים שבעבר לא זוהו ככאלה או עם גורמים שאין להם את הכושר או האיתנות הפיננסית לביצוע העסקה מבלי לקבל סיוע מהגוף המבוקר.

הערכה של ראיות ביקורת

83. כפי שנדרש, בגילויי דעת של לשכת רואי חשבון בישראל, יעריך המבקר, בהתבסס על נהלי הביקורת שבוצעו ועל ראיות ביקורת שנתקבלו, אם הערכת הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית ברמת המצגים ממשיכה להיות נאותה. הערכה זו הינה הערכת איכות בעיקרה בהתבסס על שיקול דעתו של המבקר. הערכה כזו עשויה לספק הבנה נוספת בנוגע לסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית והאם קיים צורך לבצע נהלי ביקורת נוספים או שונים. כחלק מהערכה זו, ישקול המבקר אם קויימה תקשורת נאותה עם חברי צוות הביקורת האחרים במהלך הביקורת באשר למידע או תנאים המצביעים על סיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית.

84. ביקורת של דוחות כספיים מהווה תהליך חוזר ונישנה. במהלך ביצוע נהלי ביקורת מתוכננים על-ידי המבקר, אפשר שיגיע לתשומת לבו מידע השונה באופן משמעותי מהמידע שעליו מבוססת הערכת הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית. לדוגמא - יתכן שיגיע לידעתו של המבקר מידע אודות אי-התאמות ברשומות חשבון או ראיות סותרות או כאלה שהן חסרות. כמו כן, יתכן שקשרים בין המבקר לבין ההנהלה יהיו בעייתיים או בלתי רגילים. בנספח 3 לתקן ביקורת זה מובאות דוגמאות של נסיבות שעשויות להצביע על אפשרות של תרמית.

85. כאשר מגבש המבקר מסקנה כוללת באשר לשאלה אם הדוחות הכספיים בכללותם עקביים עם הידע שלו אודות העסק, על המבקר לשקול אם נהלים אנליטיים המבוצעים בגמר הביקורת או בסמוך לכך, מצביעים על סיכון המתייחס להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית, סיכון אשר בעבר לא הוכר. הקביעה באשר לאיזה מגמות או יחסים מיוחדים עשויים להצביע על סיכון המתייחס להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית מחייבת שיקול דעת מקצועי. יחסים בלתי רגילים הכרוכים בהכנסות בסוף השנה הם רלבנטיים במיוחד בעניין זה. הכנסות אלה עשויות לכלול, לדוגמא - סכומי הכנסות גדולים שאינם אופייניים ושדווח עליהם

בשבועות האחרונים של התקופה המדווחת או עסקאות בלתי רגילות; או הכנסה שאינה עיקבית למגמות תזרימי המזומנים מפעילות שוטפת.

86. כאשר מזהה המבקר הצגה מוטעית, עליו לשקול אם הצגה מוטעית שכזאת עשויה להצביע על קיום תרמית, ואם אמנם הצגה מוטעית שכזאת מצביעה על כך, על המבקר לשקול את השלכות של ההצגה המוטעית בהקשר להיבטים אחרים של הביקורת, במיוחד בהקשר למהימנותם של מצגי ההנהלה.

87. המבקר אינו יכול להניח שמקרה מסוים של תרמית הינו התרחשות בודדת. המבקר ישקול גם אם ההצגות המוטעות שזוהו עשויות להצביע על סיכון גבוה יותר המתייחס להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית באתר מסוים. לדוגמא - הצגות מוטעות רבות באתר מסוים, אפילו אם ההשפעה המצטברת שלהן אינה מהותית, עשויות להצביע על סיכון המתייחס להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית.

88. אם הגיע המבקר לכלל דיעה שההצגה המוטעית הינה, או עשויה להיות, תוצאה של תרמית, אולם השפעת ההצגה המוטעית אינה מהותית ביחס לדוחות הכספיים בכללותם, יעריך המבקר את ההשלכות, במיוחד אלה המתייחסות למעמד העובד או העובדים בארגון המעורבים בכך. לדוגמא - תרמית הכרוכה בשימוש בלתי מורשה במזומנים מתוך קופה קטנה יש לה בדרך כלל חשיבות מועטה עבור המבקר בהערכת הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית. דבר זה נובע מכך שהן דרך ההפעלה של הקופה והן גודלה יש בהם כדי לקבוע הגבלה על סכום ההפסד האפשרי, והפיקוח על קופות כאלה מופקד בדרך כלל בידי עובד שאינו בעל תפקיד ניהולי. בניגוד לכך, כאשר מדובר במעורבותו של בעל תפקיד ניהולי בכיר יותר, אפילו אם הסכום עצמו אינו מהותי ביחס לדוחות הכספיים בכללותם, הדבר עשוי להצביע על בעיה המתפשטת למקומות אחרים. לדוגמא - השלכות בנוגע ליושרה של ההנהלה. בנסיבות כאלה, המבקר יגבש מחדש את הערכת הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית ואת ההשפעה של הערכה זו על האופי, העיתוי, וההיקף של נהלי הביקורת במענה לסיכונים מוערכים. המבקר ישקול מחדש גם את מהימנותן של ראיות שהושגו בעבר וזאת מאחר שיתכנו ספקות לגבי שלמותם של מצגים שניתנו ואמיתותם ולגבי נכונות רשומות החשבון והתיעוד. המבקר ישקול גם את האפשרות לקנוניה בין עובדים, חברי הנהלה או צדדים שלישיים כאשר הוא שוקל מחדש את מהימנותן של ראיות.

89. הגיע המבקר למסקנה כי הדוחות הכספיים מוטעים באופן מהותי כתוצאה מתרמית, או שאינו מסוגל להגיע למסקנה כלשהיא בסוגיה זו, עליו לשקול את ההשלכות לכך על הביקורת. תקן ביקורת (ישראל) 450 בדבר "הערכת ההשפעה של הצגות מוטעות שזוהו במהלך הביקורת" ותקן ביקורת (ישראל) 705 בדבר "דוח רואה חשבון מבקר הכולל שינוי מהנוסח האחיד", מספקים הנחיות בדבר ההערכה והטיפול בהצגות מוטעות וההשפעה מכך על דוח רואה החשבון המבקר.

הצהרות בכתב

90. על המבקר לקבל מההנהלה הצהרות בכתב לכך שהיא:

(א) מכירה באחריותה לגבי התכנון והיישום של בקרה פנימית בכדי למנוע ולחשוף תרמית;

(ב) דיווחה למבקר על תוצאות הערכה בדבר הסיכון שקיימת הצגה מוטעית מהותית בדוחות הכספיים כתוצאה מתרמית;

(ג) דיווחה למבקר את שידוע לה על קיומה של תרמית או חשד לתרמית, שהשפיעו על הגוף המבוקר ושמעורבים בה:

- (1) חברי הדירקטוריון ו/או ההנהלה;
- (2) עובדים בעלי תפקידים משמעותיים בתחום הבקרה הפנימית; או
- (3) אחרים - במקרים שבהם התרמית עשויה להשפיע באופן מהותי על הדוחות הכספיים; וכן

(ד) דיווחה למבקר כל מידע על טענות כלשהן לתרמית או חשד לתרמית, המשפיעות על הדוחות הכספיים של הגוף המבוקר ודווחו על ידי עובדים, עובדים לשעבר, אנליסטים, גופים מפקחים או אחרים.

(ה) היא דיווחה למבקר את כל המקרים של אי קיום או חשד לאי קיום הוראות חוק ורגולציה אשר את השפעותיהם יש לשקול בעת ההכנה של הדוחות הכספיים.

91. תקן ביקורת (ישראל) 580 בדבר "הצהרות בכתב לרואה החשבון המבקר" מספק הנחיות בדבר השגת הצהרות הולמות מאת ההנהלה בהקשר לביקורת. בנוסף להכרה באחריותה של ההנהלה על הדוחות

הכספיים, חשוב הדבר כי מבלי להתחשב בגודלו של הגוף המבוקר, תכיר ההנהלה באחריותה על הבקרה הפנימית שתוכננה ובוצעה כדי למנוע ולחשוף תרמית.

92. בשל האופי של תרמית והקשיים שמבקרים נתקלים בהם בחשיפת הצגה מוטעית מהותית בדוחות הכספיים שמקורה בתרמית, חשוב הדבר שהמבקר יקבל הצהרות בכתב מאת ההנהלה המאשרים שהיא גילתה למבקר את תוצאות הערכות את הסיכון לכך שיתכן שהדוחות הכספיים הוצגו באופן מוטעה במידה מהותית כתוצאה מתרמית ואת ידיעתה בדבר תרמית, חשד לתרמית או טענה לקיום תרמית המשפיעה על הגוף המבוקר.

תקשורת עם ההנהלה ועם המופקדים על בקרת העל

93. זיהה המבקר תרמית או השיג מידע המצביע על אפשרות קיומה של תרמית, עליו לדווח על כך לרמה המתאימה של ההנהלה בהקדם האפשרי, ככל שלא נאסר על רואה החשבון המבקר לעשות כן על פי הוראות חוק ורגולציה.

94. כאשר צובר המבקר ראיות המצביעות על כך שתרמית התרחשה או שהיא עשויה להתרחש, חשוב הדבר שהעניין יובא לתשומת הלב של הרמה המתאימה בהנהלה בהקדם האפשרי. גם אם ניתן לראות בעניין כחסר חשיבות (לדוגמא - מעילה בהיקף קטן על ידי עובד זוטרי בגוף המבוקר). הקביעה לגבי מהי רמה מתאימה בהנהלה היא נושא לשיקול דעת מקצועי ומושפעת מגורמים כמו הסבירות לקנוניה, האופי ועוצמת החשד לתרמית. בדרך כלל, הרמה המתאימה בהנהלה היא לפחות רמה אחת מעל בעלי התפקיד שנראה שהם מעורבים בתרמית שחושדים בקיומה.

95. זיהה המבקר תרמית שמעורבים בה:

- (א) הנהלה;
- (ב) עובדים שהם בעלי תפקידים משמעותיים בתחום הבקרה הפנימית; או

* בישויות קטנות לעתים אותם גורמים (ולעתים אף אדם אחד בלבד) מכהנים הן בתפקיד בדירקטוריון והן בתפקיד בהנהלה (כגון בעלים-מנהל). לפיכך, בישויות כאלה לא צפוי להיות גורם בדרג גבוה יותר לדון איתו באי הקיום הנחשד, ככל שרואה החשבון המבקר חושד שאותם גורמים מעורבים באי קיום הודאות חוק ורגולציה.

(ג) **אחרים - במקרים שבהם התרמית גורמת להצגה מוטעית מהותית בדוחות הכספיים, על המבקר לדווח על כך למופקדים על בקרת העל בהקדם האפשרי ככל שלא נאסר על רואה החשבון המבקר לעשות כן על פי הוראות חוק ורגולציה.**

96. התקשורת של המבקר עם המופקדים על בקרת העל יכולה להיעשות בעל-פה או בכתב. תקן ביקורת (ישראל) 260 בדבר "תקשורת בנושאי ביקורת עם גורמים המופקדים על בקרת העל בגוף המבוקר" מזהה גורמים שהמבקר ישקול לצורך הקביעה אם לתקשר בעל-פה או בכתב. בשל האופי והרגישות של תרמית שמעורבת בה הנהלה בכירה, או תרמית הגורמת להצגה מוטעית מהותית בדוחות הכספיים, ידווח המבקר על כך בהקדם האפשרי וישקול את הצורך לדווח על כך בכתב. אם המבקר חושד שקיימת תרמית שבה מעורבת הנהלה, הוא ידווח על אותן חשדות למופקדים על בקרת העל ויקיים גם דיונים איתם אודות האופי, העיתוי וההיקף של נהלי ביקורת הדרושים להשלמת הביקורת.

97. אם קיימים ספקות באשר ליושרם או הגינותם של ההנהלה או של המופקדים על בקרת העל, ישקול המבקר קבלת ייעוץ משפטי כדי לסייע לו להחליט בדבר דרך הפעולה המתאימה שיש לנקוט.

98. בשלב מוקדם של הביקורת, יגיע המבקר להבנה עם המופקדים על בקרת העל אודות האופי וההיקף של דיווחי המבקר באשר לתרמית שהמבקר עשוי להיות מודע לקיומה ושמעורבים בה עובדים שאינם חברי ההנהלה כאשר תרמית כזאת אינה גורמת להצגה מוטעית מהותית.

99. **על המבקר לגרום לכך שהמופקדים על בקרת העל והנהלה יהיו מודעים, בהקדם האפשרי, וברמה המתאימה של אחריות, לחולשות מהותיות בתכנון ובביצוע של בקרה פנימית הקשורות למניעה או לחשיפה של תרמית שיתכן שהגיעו לתשומת לבו של המבקר.**

100. מזהה המבקר סיכון המתייחס להצגה מוטעית מהותית בדוחות הכספיים שמקורה בתרמית, שלהנהלה אין שליטה עליה, או שלגביה השליטה אינה מספיקה, או אם, על-פי שיקול דעתו ישנה חולשה מהותית בתהליך הערכת הסיכון על-ידי ההנהלה, יכלול המבקר ליקויים אלה בבקרה הפנימית בדיווח שלו אודות נושאי ביקורת שמעניינה של בקרת-העל (ראה תקן ביקורת (ישראל) 260

בדבר "תקשורת בנושאי ביקורת עם גורמים המופקדים על בקרת העל בגוף המבוקר".

101. **על המבקר לשקול אם קיימים עניינים אחרים כלשהם הקשורים לתרמית שיש לדון לגביהם עם המופקדים על בקרת העל בגוף המבוקר².** עניינים כאלה עשויים לכלול, לדוגמא:

- חששות באשר לאופי, להיקף ולתכיפות הערכת ההנהלה את הבקורות שהותקנו כדי למנוע ולחשוף תרמית ושל הסיכון שהדוחות הכספיים עשויים להיות מוצגים באופן מוטעה.
- מחדל של ההנהלה לטפל באופן נאות בחולשות מהותיות שזוהו בבקרה הפנימית.
- מחדל של ההנהלה להגיב באופן נאות לתרמית שזוהתה.
- הערכת המבקר את סביבת הבקרה של הגוף המבוקר, לרבות סוגיות שהועלו באשר לכישורי ההנהלה והיושרה שלה.
- פעולות שנעשו על ידי ההנהלה ושעשויות להצביע על דיווח כספי שיש בו מירמה, כגון בחירת מדיניות חשבונאית על-ידי ההנהלה ויישומה שעשויים להצביע על מאמצי ההנהלה לנהל רווחים במטרה להונות משתמשים בדוחות כספיים בדרך של השפעה על ראייתם באשר לביצועי הגוף המבוקר ורווחיותו.
- חששות באשר למידה המספקת ולשלמות של אישור עסקאות הנראות ככאלה שאינן במהלך העסקים הרגיל.

דיווח לגופי פיקוח ואכיפה

102. חובתו המקצועית של המבקר לשמור על סודיות המידע שהובא לידיעתו תוך כדי מתן שירות מקצועי ללקוחותיו עשויה למנוע ממנו מלדווח על תרמית לגורם חיצוני. המבקר ישקול קבלת ייעוץ משפטי על מנת לקבוע את דרכי הפעולה המתאימות בהתאם לנסיבות. אחריותו המשפטית של המבקר שונה ממקרה למקרה. בנסיבות מסוימות, חובת הסודיות נסוגה מפני הוראות חוקים או בתי משפט. לדוגמא - על מבקר של מוסדות כספיים מסוימים מוטלת אחריות לדווח לגופים מפקחים במקרים שבהם מתרחשות תרמיות.

² באשר לדיון בעניינים אלה - ראה סעיפים 11-12 - לתקן ביקורת (ישראל) 260 בדבר "תקשורת בנושאי ביקורת עם גורמים המופקדים על בקרת העל בגוף המבוקר".

מצבים בהם המבקר אינו יכול להמשיך בהתקשרות לביקורת

103. אם כתוצאה מהצגה מוטעית שמקורה בתרמית או מחשד לתרמית, נקלע המבקר לנסיבות חריגות אשר מעלות ספק באשר ליכולתו להמשיך לבצע את הביקורת, עליו:

(א) לשקול את האחריות המקצועית והמשפטית המתאימה בנסיבות העניין, לרבות אם נדרש המבקר לדווח לאדם או לאנשים אשר מינו אותו או, בנסיבות מסוימות, לדווח לגופי פיקוח;

(ב) לשקול את האפשרות להפסיק את ההתקשרות לביקורת; וכן

(ג) אם המבקר מפסיק את ההתקשרות לביקורת:

(1) לדון עם הרמה המתאימה בהנהלה ועם המופקדים על בקרת העל בנוגע להפסקת ההתקשרות לביקורת והסיבות שהביאו להפסקה זו; וכן

(2) לשקול אם קיימת חובה מקצועית או משפטית לדווח לאדם או לאנשים אשר מינו את המבקר או, במקרים מסוימים, לגופי פיקוח, אודות הפסקת ההתקשרות לביקורת והסיבות שהביאו להפסקה זו.

104. נסיבות חריגות כאמור עשויות להתקיים, לדוגמא, כאשר:

(א) הגוף המבוקר אינו נוקט בפעולה המתאימה לגבי תרמית אשר להערכת המבקר דרושה בנסיבות העניין, גם אם התרמית אינה מהותית ביחס לדוחות הכספיים בכללותם;

(ב) בחינת המבקר את הסיכונים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית וממצאי הביקורת מצביעים על סיכון משמעותי לתרמית מהותית ומתפשטת; או

(ג) למבקר חשש משמעותי באשר לכישורי ההנהלה או היושרה שלה או של המופקדים על בקרת העל.

105. בשל מגוון הנסיבות שעשויות לחול, לא ניתן לקבוע באופן מוחלט מתי ראוי הדבר שההתקשרות לביקורת תופסק. גורמים המשפיעים

על מסקנתו של המבקר כוללים את השלכות מעורבותו של חבר הנהלה או של אלה המופקדים על בקרת העל (דבר שעשוי להשפיע על מהימנות מצגי ההנהלה) ואת ההשפעות על המבקר של קשר מתמשך עם הגוף המבוקר.

106. המבקר ישקול לקבל ייעוץ משפטי בבואו להחליט אם להפסיק את ההתקשרות לביקורת ובבואו לקבוע דרך פעולה מתאימה, לרבות האפשרות לדווח לבעלי מניות, גופי פיקוח ואכיפה או אחרים.³

תיעוד

107. תיעוד המבקר בגין הבנת הגוף המבוקר וסביבתו ובגין הערכת הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית כנדרש על-פי תקן ביקורת (ישראל) 315 בדבר "הבנה של הגוף המבוקר וסביבתו, והערכת הסיכונים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית" צריך לכלול את:

(א) ההחלטות המשמעותיות שנתקבלו במהלך הדיונים בין חברי צוות הביקורת באשר למידת חשיפתם של הדוחות הכספיים של הגוף המבוקר להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית; וכן

(ב) הסיכונים המזוהים והמוערכים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית ברמת הדוחות הכספיים וברמת המצגים.

108. תיעוד המבקר את המענה לסיכונים המוערכים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית צריך לכלול את:

(א) המענה הכולל לסיכונים המוערכים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית ברמת הדוחות הכספיים והאופי, העיתוי וההיקף של נהלי הביקורת, וכן הזיקה של אותם נהלים לסיכונים המוערכים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית ברמת המצגים; וכן

(ב) תוצאות נהלי הביקורת, לרבות אלה שנועדו לטפל בסיכון הנובע מהתעלמות ההנהלה מבקורות.

³ כלל 16 מכללי ההתנהגות המקצועית של הלשכה מספק הנחיות לגבי תקשורת בין המבקר המחליף והמבקר המוחלף.

109. על המבקר לתעד תקשורת בנושא תרמית שדווחה להנהלה, למופקדים על בקרת העל, לגופי פיקוח ואכיפה ולאחרים.

110. הגיע המבקר למסקנה שההנחה שלפיה קיים סיכון להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית הקשורה להכרה בהכנסה אינה מתאימה בנסיבות ההתקשרות, עליו לתעד את הסיבות למסקנה זאת.

111. המבקר הוא זה שיחליט, תוך שימוש בשיקול דעת מקצועי, באשר למידה שבה יתועדו העניינים האמורים.

כניסה לתוקף

112. תקן ביקורת זה חל על ביקורות של דוחות כספיים לתקופות המסתיימות ביום 31 בדצמבר 2019 או לאחר מכן.

הפרסומים המקצועיים שחלו בעבר והמצוינים בסעיף 1 לעיל בטלים עם כניסתו לתוקף של תקן ביקורת זה.

112א. ניתן ליישם תקן ביקורת זה גם על ביקורות של דוחות כספיים לתקופות המסתיימות לפני 31 בדצמבר 2019.

נספחים

נספח 1 - דוגמאות של גורמי סיכון לתרמית

גורמי הסיכון לתרמית המפורטים בנספח זה מהווים דוגמאות לגורמים כאלה אשר המבקרים עשויים להיחשף אליהם במגוון רחב של מצבים. בנפרד, מובאות דוגמאות הקשורות לשני סוגים של תרמית הרלבנטיים לבחינת המבקר, דהיינו (1) דיווח כספי שיש בו הונאה ו- (2) שימוש בלתי מורשה בנכסים. לגבי כל אחד מסוגי תרמית אלה, יקבע סיווג נוסף המבוסס על שלושת המצבים הקיימים בדרך כלל כאשר מתרחשות הצגות מוטעות מהותית שמקורן בתרמית:

- (א) תמריצים/לחצים,
- (ב) אפשרויות, וכן
- (ג) ביסוס על עמדות/ צידוק כלשהו.

למרות שגורמי הסיכון המפורטים להלן מכסים מגוון רחב של מצבים, הם מהווים דוגמאות בלבד. בהתאם לכך, המבקר עשוי לזהות גורמי סיכון נוספים או שונים. לא כל הדוגמאות הללו רלבנטיות בכל הנסיבות, וחלקן עשויות להיות בעלות חשיבות גדולה יותר או פחותה יותר בגופים מבוקרים בגודל שונה ושיש להם מאפייני בעלות או נסיבות שונים. כמו כן, סדר הצגת הדוגמאות שנכללו בגין גורמי סיכון לא נועד לשקף את חשיבותם היחסית או את תכיפות התרחשותם.

גורמי סיכון לתרמית הקשורים להצגות מוטעות שמקורן בדיווח כספי שיש בו הונאה

להלן מובאות דוגמאות של גורמי סיכון לתרמית הקשורים להצגות מוטעות שמקורן בדיווח כספי שיש בו הונאה:

תמריצים/לחצים

1. קיים איום לפגיעה ביציבות הכספית או ברווחיות כתוצאה מתנאים כלכליים, ענפיים, או תפעוליים של הגוף המבוקר, כמו אלה המפורטים להלן:

- רמה גבוהה של תחרות, או שוק שהגיע לרוויה המלווים בירידה ברווחיות.
- רמה גבוהה של רגישות לשינויים מהירים, כמו שינויים בטכנולוגיה, התיישנות מוצרים, או שיעורי ריבית.
- ירידה משמעותית בביקושים מצד לקוחות וגידול בכישלונות עסקיים בענף המסוים או בכלכלה בכללותה.
- הפסדים תפעוליים אשר הופכים את הסכנה לפשיטת רגל, לעיקולים, או להשתלטות עוינת, לצפוייה בקרוב.
- תזרימי מזומנים שליליים מפעילות שוטפת החוזרים ונשנים או אי-יכולת ליצור תזרימי מזומנים מפעילות בשעה שמדווחים על רווחים או על גידול ברווחים.
- צמיחה מהירה או רווחיות חריגה במיוחד בהשוואה לחברות אחרות באותו ענף.
- תקינה חדשה בתחומים חשבונאיים, סטטוטוריים או של גופים מפקחים.

2. על ההנהלה מוטלים לחצים מופרזים לעמוד בדרישות או בציפיות של צדדים שלישיים כתוצאה מהנסיבות דלהלן:

- ציפיות לרווחיות או למגמות מסוימות של אנליסטים, משקיעים מוסדיים, נושים משמעותיים, או צדדים חיצוניים אחרים (במיוחד ציפיות אגרסיביות או בלתי מציאותיות), לרבות ציפיות שנוצרו על ידי ההנהלה במסגרת של, לדוגמא, פרסומים בעתונות או דיווחים שנתיים אופטימיים במידה מוגזמת.
- הצורך לגייס כספים בדרך של נטילת התחייבויות נוספות או גיוס הון נוסף כדי שהגוף המבוקר ימשיך להיות תחרותי, לרבות צורך במקורות כספיים לשם מימון משמעותי של מחקר ופיתוח או השקעות.
- יכולת גבולית (marginal) לעמוד בדרישות של רישום למסחר בבורסה או להחזר חוב או באמות מידה פיננסיות (Debt Covenants).

- תוצאות שליליות או הנתפשות ככאלה בעקבות דיווח על תוצאות כספיות גרועות בגין עסקאות תלויות ועומדות, כגון מיזוגים או זכיה במכרזים.
- 3. מידע זמין המרמז על כך שקיים איום על המצב הכספי האישי של חברי הנהלה או של המופקדים על בקרת העל כתוצאה מהביצועים הכספיים של הגוף המבוקר הנובעים מהנסיבות דלהלן:
 - אינטרסים כספיים משמעותיים בגוף המבוקר.
 - חלקים משמעותיים מתיגמולם של חברי הנהלה והמופקדים על בקרת העל (לדוגמא - מענקים, אופציות והסדרי שכר earn-out arrangements) מותנים בהשגת יעדים אגרסיביים בקשר עם מחירי מניות, תוצאות פעולות, מצב כספי, או תזרימי מזומנים⁴.
 - ערבויות אישיות להתחייבויות הגוף המבוקר.
- 4. קיימים לחצים מופרזים על ההנהלה או על צוות העובדים לעמוד ביעדים כספיים שנקבעו על ידי המופקדים על בקרת העל, לרבות עמידה ביעדי מכירות או ביעדי רווחיות.

אפשרויות

1. אופי הענף או אופי הפעילות של הגוף המבוקר יוצר אפשרויות דיווח כספי שיש בו הונאה אשר עשוי לנבוע מהנסיבות דלהלן:
 - עסקאות משמעותיות עם צדדים קשורים שאינן במהלך העסקים הרגיל או עם צדדים קשורים שאינם מבוקרים או מבוקרים על ידי רואי חשבון אחרים.
 - עוצמה פיננסית או דומיננטיות בענף מסוים אשר מאפשר לגוף המבוקר להכתיב תנאים לספקים או ללקוחות שיתכן שיביאו לידי עסקאות בלתי נאותות או שאינן בגדר של עיסקה בין מוכר מרצון לקונה מרצון (non-arm's length).

⁴ תוכניות להענקת תמריצים להנהלה עשויות להיות מותנות בהשגת יעדים הקשורים באופן בלעדי לחשבונות מסוימים או פעילויות נבחרות של הגוף המבוקר, אפילו אם יתכן שאותם החשבונות או הפעילויות אינם מהותיים לגוף המבוקר.

- נכסים, התחייבויות, הכנסות, או הוצאות המבוססים על אומדנים משמעותיים הקשורים בשיקול דעת סובייקטיבי או אי-וודאויות שקיים קושי לאמתן.
- עסקאות משמעותיות, בלתי רגילות, או מורכבות במידה רבה, במיוחד אלה שבוצעו במועד הקרוב לתום התקופה המדווחת המציבות סוגיות קשות בתחום של "צורה" מול "תוכן".
- פעילויות משמעותיות הממוקמות או מתנהלות מעבר לגבולות בינלאומיים בתחומי שיפוט שבהם קיימות סביבה עסקית ותרבויות שונות.
- שימוש במתווכים כשלא נראה שיש צידוק עסקי ברור לכך.
- חשבונות בנק משמעותיים או פעילות של חברות בנות או סניפים בתחומי שיפוט שקיימים בהם מקלטי מס כשלא נראה שיש צידוק עסקי ברור לכך.

2. פיקוח לא אפקטיבי של ההנהלה שנגרם מהנסיבות דלהלן:

- שליטה בניהול על ידי אדם אחד או קבוצה קטנה של אנשים (בעסק שאינו מנוהל על ידי הבעלים) ללא הנהגת בקורות מפצות.
- פיקוח בלתי יעיל על ידי המופקדים על בקרת העל על תהליך הדיווח הכספי ועל הבקרה הפנימית.

3. קיים מבנה ארגוני מורכב ובלתי יציב, כפי שמתבטא מהנסיבות דלהלן:

- קושי לאבחן מיהו הארגון או מיהם היחידים שהם בעלי שליטה בגוף המבוקר.
- מבנה ארגוני מורכב במידה מופרזת הכולל ישויות משפטיות לא רגילות או היררכיית ניהול וסמכות בלתי רגילים.
- תחלופה גבוהה בהנהלה בכירה, בתפקיד היועץ המשפטי, או בקרב המופקדים על בקרת העל, לרבות מקרים בהם יש נקודות תורפה מהותיות בבקרה הפנימית.

4. ליקויים בבקרה הפנימית כתוצאה מהנסיבות דלהלן:

- מעקב בלתי מספיק על בקורות, לרבות בקורות ממוכנות ובקורות על דיווח כספי לתקופות ביניים (כאשר קיימת חובה לדיווח חיצוני של דוחות לתקופות ביניים).

- שיעורי תחלופה גבוהים או העסקת צוות עובדים לא אפקטיבי בתחומים של חשבונאות, ביקורת פנימית, או טכנולוגיית מידע.
- מערכת חשבונאות ומערכת מידע לא אפקטיביות.

ביסוס על עמדות/צידוק כלשהו

- תקשורת, ביצוע, תמיכה, או אכיפה בלתי יעילים של ערכי הגוף המבוקר או של כללי האתיקה שלו על ידי ההנהלה, או הנחלה של ערכים או כללי אתיקה בלתי נאותים.
 - השתתפות מופרזת של גורמי ההנהלה שלא מתחום הכספים בבחירה של, או בבחינת מדיניות חשבונאית או בקביעה של אומדנים משמעותיים.
 - קיימת היסטוריה של הפרת חוקי ניירות ערך, או חוקים ותקנות, או תביעות נגד הגוף המבוקר, נגד ההנהלה הבכירה שלו, או נגד המופקדים על בקרת העל בטענה לתרמית או הפרה של חוקי ותקנות ניירות ערך.
 - להנהלה עניין מוגזם בשמירה או העלאה של מחירי המניות של הגוף המבוקר או של מגמת הרווחיות שלו.
 - ההנהלה נוהגת להתחייב כלפי אנליסטים, נושים וצדדים שלישיים אחרים כי תעמוד בתחזיות אגרסיביות או בלתי מציאותיות.
 - כשל של ההנהלה לתקן חולשות מהותיות ידועות בבקרה פנימית בעיתוי הנכון.
 - להנהלה יש עניין להשתמש באמצעים שאינם ראויים בכדי להקטין עד למינימום דיווח על רווחים וזאת מטעמי מיסוי.
 - מורל נמוך בין חברי הנהלה בכירים.
 - הבעלים-מנהל אינם מבחינים בין עסקאות פרטיות לעסקאות מסחריות.
 - ויכוחים בין בעלי המניות בחברת מעטים (חברה הנשלטת ע"י מספר קטן של בעלי מניות).
 - ניסיונות חוזרים ונשנים של ההנהלה להצדיק חשבונאות חריגה או לא נאותה בהתבסס על שיקולי מהותיות.
 - היחסים בין ההנהלה לבין המבקר הקיים או המבקר הקודם הם מתוחים, כפי שמתבטא במצבים דלהלן:
- * ויכוחים תכופים עם המבקר הקיים או המבקר הקודם בנושאי חשבונאות, ביקורת או דיווח.

- * דרישות בלתי סבירות כלפי המבקר, כמו אילוצי זמן בלתי סבירים בנוגע להשלמת הביקורת או פרסום דוח רואה החשבון המבקר.
- * מגבלות המוטלות באופן פורמלי או בלתי פורמלי על המבקר המגבילות בצורה בלתי ראויה את גישת המבקר לאנשים או למידע, או שמגבילות את יכולתו של המבקר לתקשר באופן אפקטיבי עם המופקדים על בקרת העל.
- * התנהגות שתלטנית של ההנהלה במגעיה עם המבקר, במיוחד בקשר לניסיונותיה להשפיע על היקף עבודתו של המבקר או על בחירת צוות העובדים, או על המשך העסקתו של הצוות שהוקצה למשימת הביקורת, לרבות גורמים עימהם מתייעץ צוות הביקורת.

גורמי סיכון לתרמית הקשורים להצגות מוטעות שמקורן בשימוש בלתי מורשה בנכסים

גורמי הסיכון הקשורים להצגות מוטעות שמקורן בשימוש בלתי מורשה בנכסים ניתן לסווג לפי שלושת התנאים אשר בדרך כלל קיימים כאשר מבוצעת תרמית:

(א) תמריצים/לחצים, (ב) אפשרויות, ו-(ג) ביסוס על עמדות/ציודק כלשהו. גורמי סיכון מסוימים הקשורים להצגות מוטעות בדיווח כספי שיש בו הונאה עשויים אף הם להיות קיימים כאשר הצגות מוטעות שמקורן בשימוש בלתי מורשה בנכסים מתרחשות. לדוגמא - יתכן שפיקוח לא אפקטיבי של הנהלה וחולשות בבקרה הפנימית יהיה בהם כדי לאפשר הצגות מוטעות שמקורן בדיווח כספי שיש בו הונאה או שימוש בלתי מורשה בנכסים. להלן מובאות דוגמאות של גורמי סיכון הקשורים להצגות מוטעות שמקורן בשימוש בלתי מורשה בנכסים:

תמריצים/לחצים

1. התחייבויות כספיות אישיות עשויות ליצור לחץ על הנהלה או על עובדים, שיש להם גישה למזומנים או לנכסים אחרים החשופים למעילה.
2. יחסים שליליים בין הגוף המבוקר לבין עובדים שיש להם גישה למזומנים או לנכסים אחרים החשופים לגניבה, עשויים להניע את אותם עובדים למעול באותם נכסים. לדוגמא - קשרים שליליים עשויים להיווצר על ידי:

- פיטורים מתוכננים או צפויים בעתיד.

- שינויים בתיגמול לעובדים או בתוכניות תיגמול לעובדים שחלו לאחרונה או שצפויים לחול.
- קידום, תיגמול, או הטבות אחרות שאינם תואמים את הציפיות.

אפשרויות

1. מאפיינים או נסיבות מסוימים עשויים להגדיל את חשיפתם של נכסים למעילה. לדוגמא - האפשרויות לשימוש בלתי מורשה בנכסים יגדלו כאשר קיימים המצבים דלהלן:

- סכומים גבוהים של מזומנים בקופה או במעבר.
- פריטי מלאי שהם קטנים בגודל אך בעלי ערך גבוה או שיש להם ביקוש רב.
- נכסים הניתנים להמרה למזומנים בקלות, כמו איגרות חוב למוכ"ז, יהלומים או שבבי מחשב.
- פריטי רכוש קבוע הקטנים בגודל שניתן לשווקם בקלות או נעדרים סממני זיהוי לבעלות עליהם.

2. בקרה פנימית בלתי מספקת על נכסים עשויה להגדיל את החשיפה למעילה של אותם נכסים. לדוגמא - יתכן ששימוש בלתי מורשה בנכסים יתרחש בשל קיומם של הדברים הבאים:

- הפרדה בלתי נאותה של תפקידים או העדר בדיקות בלתי תלויות.
- השגחה בלתי נאותה על הוצאות של ההנהלה הבכירה, כמו הוצאות נסיעה והחזרי הוצאות אחרות.
- השגחה בלתי נאותה של ההנהלה על עובדים עם גישה לנכסים. לדוגמא - פיקוח או מעקב בלתי מספיקים על אתרים מרוחקים.
- העדר מיון נאות של מועמדים לעבודה לתפקידים בהם לעובדים ישנה גישה לנכסים.
- ניהול בלתי מספיק של רישומים בגין נכסים.
- העדר מערכת נאותה של הרשאות ואישורים של עסקאות (לדוגמא - לגבי רכישות).
- העדר אמצעי הגנה פיזיים על מזומנים, השקעות, מלאי או רכוש קבוע.
- אי ביצוע התאמות בין מצאי נכסים ובין רישומיהם, באופן מלא ובמועד.

- תיעוד בלתי נאות ובמועד של עסקאות, לדוגמא - זיכויים המתייחסים להחזר טובין.
- אי-קיום נוהג של יציאה לחופשה.
- הבנה בלתי מספקת של ההנהלה בטכנולוגיית מידע המאפשר לעובדים לבצע מעילה בתחום זה.
- בקורות בלתי מספיקות על גישה לרישומים ממוכנים, לרבות בקורות על מערכות מחשב הקשורות ליומני אירועים ממוחשבים (event log) וסקירה של יומנים אלו.

ביסוס על עמדות/ צידוק כלשהו

- התעלמות מהצורך במעקב או בהקטנת סיכונים הקשורים לשימוש בלתי מורשה בנכסים.
- התעלמות מהצורך בבקרה פנימית על שימוש בלתי מורשה בנכסים על-ידי עקיפת בקורות קיימות או על-ידי כך שלא מתקנים ליקויים ידועים בבקרה הפנימית.
- התנהגות המצביעה על מורת רוח או אי-שביעות רצון מהגוף המבוקר או מטיפולו בעובד.
- שינויים בהתנהגות או בסגנון חיים של עובד שעשויים להצביע על כך שנעשה שימוש בלתי מורשה בנכסים.
- סלחנות לגבי גניבות בהיקף קטן.

נספח 2 - דוגמאות לנהלי ביקורת אפשריים לטיפול בסיכונים מוערכים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית

להלן מובאות דוגמאות לנהלי ביקורת אפשריים לטיפול בסיכונים מוערכים המתייחסים להצגה מוטעית מהותית כתוצאה מתרמית שמקורה הן בדיווח כספי שיש בו הונאה והן משימוש בלתי מורשה בנכסים. על-אף שנהלים אלה מכסים טווח רחב של מצבים, הם מהווים דוגמאות בלבד, ובהתאם לכך, יתכן שהם לא יהיו המתאימים ביותר ואף לא הדרושים בכל מצב. כמו כן, הסדר של הנהלים דלהלן לא נועד לשקף את חשיבותם היחסית.

שיקולים ברמת המצגים

מענה ספציפי להערכת המבקר את הסיכון להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית תלוי בסוגים או בצירופים של גורמי סיכון לתרמית או במצבים שזוהו, ויתרות החשבונות, סוגי העסקאות והמצגים שעליהם הם עשויים להשפיע.

להלן דוגמאות ספציפיות למענה המבקר:

- ביקור באתרים או ביצוע בדיקות פתע מסוימות לדוגמא - להיות נוכח בספירת מלאי באתרים שלגביהם לא נמסרה הודעה מוקדמת על נוכחות המבקר או ספירת פתע של מזומנים.
- לבקש שיערך מפקד מלאי בגמר התקופה או בתאריך סמוך (אם מפקד כזה לא נעשה) וזאת בכדי להקטין עד למינימום את הסיכון למניפולציה של יתרות בתקופה שבין התאריך של השלמת הספירה ותום תקופת הדיווח.
- שינויים בגישת הביקורת. לדוגמא - ליצור קשר בעל-פה עם לקוחות או ספקים גדולים (בהסכמת הלקוח) וזאת בנוסף למשלוח בקשות בכתב לאישור יתרות, משלוח בקשות לאישורים לצד מסוים בתוך הגוף המבוקר, בקשת מידע נוסף או בעל אופי שונה.
- לבצע סקירה מפורטת של פעולות התאמה שנעשו בספרי החשבונות של הגוף המבוקר בגמר הרבעון או השנה ובחינת פעולות אשר נראות על פניהן כבלתי רגילות או בסכומים בלתי רגילים.

- עריכת בירורים לגבי עסקאות משמעותיות ובלתי רגילות, במיוחד אלו שחלו בגמר השנה או בסמוך לכך, בין היתר, בנסיון לאתר עסקאות עם צדדים קשורים ומקור המשאבים הכספיים התומכים בעסקאות.
- ביצוע נהלים אנליטיים. לדוגמא - השוואה בין מכירות ועלות מכירות לפי אתרים, לפי תחומים עסקיים ולפי תקופות ביצוע והשוואתן לציפיות המבקר.
- עריכת בירורים עם עובדים המעורבים בתחומים שבהם זוהה סיכון להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית, כדי לבחון את הסיכון ואת הבקורות בגינו.
- כאשר רואי חשבון מבקרים אחרים עורכים את ביקורת הדוחות הכספיים של אחת או יותר מחברות הבנות, ידון המבקר עימם בדבר היקף העבודה שיש לבצע כדי לטפל בסיכון להצגה מוטעית מהותית עקב תרמית בעסקאות ופעילויות בין חברות אלה.
- אם עבודת מומחה היא בעלת חשיבות מיוחדת בקשר לפריט בדוחות הכספיים שלגביו הסיכון להצגה מוטעית שמקורה בתרמית הוא גבוה, יש לבצע נהלים נוספים הקשורים לחלק או לכל ההנחות, השיטות או הממצאים של המומחה או להעסיק מומחה אחר למטרה זו, וזאת כדי לקבוע שהממצאים אינם בלתי סבירים.
- ביצוע נהלי ביקורת לצורך ניתוח של יתרות פתיחה מאזניות נבחרות שמקורן בדוחות כספיים שבוקרו בעבר כדי להעריך בדיעבד את איכות האומדנים בחשבונאות, לדוגמה - הפרשה בגין החזרות מכירות.
- ביצוע נהלים לגבי התאמות חשבון או התאמות אחרות שהוכנו על ידי הגוף המבוקר, לרבות בחינה של התאמות שנעשו בתקופות ביניים.
- ביצוע טכניקות בסיוע מחשב, כמו כריית נתונים (Data Mining) כדי לבחון חריגים באוכלוסייה.
- בחינת אמינות רישומים ועסקאות שעובדו בסיוע מחשב.
- איתור ראיות ביקורת נוספות מתוך מקורות שמחוץ לגוף המבוקר.

מענה ספציפי - להצגה מוטעית שמקורה בדיווח כספי שיש בו הונאה

להלן מובאות דוגמאות למענה המבקר באשר להערכתו את הסיכון להצגה מוטעית מהותית שמקורה בדיווח כספי שיש בו הונאה:

הכרה בהכנסה

- ביצוע נהלים אנליטיים הקשורים להכנסה תוך שימוש בנתונים פרטניים (Disaggregated) לדוגמא - השוואה של הכנסות המדווחות לפי חודש הביצוע ולפי קו המוצר או התחום העסקי במשך התקופה השוטפת המדווחת עם נתונים השוואתיים לתקופות הקודמות. טכניקות ביקורת בסיוע מחשב עשויות להיות מועילות בזיהוי יחסים או עסקאות המתייחסים להכנסה שהם בלתי רגילים ואינם צפויים.
- קבלת אישורים מלקוחות בדבר תנאי חוזים רלבנטיים מסוימים והעדר הסכמים צדדיים (Side Agreements), היות שהטיפול החשבונאי הנאות מושפע לעתים קרובות מתנאים או הסכמים כאלה והבסיס להנחות או התקופה שאליה הן מתייחסות מתועדות לעתים קרובות בצורה לא נאותה. לדוגמא - תנאי קבלה על-ידי לקוח (Acceptance Criteria), משלוח ותנאי תשלום, העדר התחייבויות עתידיות או מתמשכות של מוכר, זכות ההחזרה של המוצר, הבטחת סכומי מכירה חוזרת בידי הלקוח (Guaranteed Resale Amounts) ותנאים לביטול או החזרה - כל אלה הם לעתים קרובות רלבנטיים בנסיבות כאלה.
- בירור עם צוות העובדים של הגוף המבוקר בתחום המכירות והשיווק או עם היועץ המשפטי שלו באשר למכירות או משלוחים שנעשו סמוך לתום התקופה המדווחת והידע שלהם אודות תנאים בלתי רגילים כלשהם הקשורים לעסקאות אלה.
- נוכחות באתר אחד או יותר בתום התקופה המדווחת בכדי לראות את משלוחי הטובין או ההכנות שנעשות בהקשר למשלוחים (או טובין שהוחזרו) ולבצע נהלים מתאימים בהקשר למכירות וחתך (cutoff) של מלאי.
- לגבי אותם מצבים שבהם נעשה הייזום, העיבוד והרישום של עסקאות הקשורות להכנסה באופן ממוחשב, לבדוק את הבקורות בכדי לקבוע האם הן מספקות ביטחון שהעסקאות האמורות אכן התבצעו ושהן נרשמו באופן נאות.

כמויות מלאי

- בדיקת רישומי המלאי של הגוף המבוקר בכדי לזהות אתרים או פריטים המחייבים תשומת לב מיוחדת במשך ספירת המלאי או לאחר מכן.
- התבוננות בספירות המלאי באתרים מסוימים מבלי להודיע על כך מראש.
- נוכחות בספירות מלאי בתום תקופת הדיווח או בסמוך לכך בכדי להקטין עד למינימום את הסיכון למניפולציה במשך התקופה שבין הספירה לבין תום התקופה המדווחת.
- ביצוע נהלים נוספים במהלך ההתבוננות בספירה, לדוגמא - בדיקה קפדנית של תוכן פריטים שנארזו בקופסאות, האופן שבו טובין נערמו לערמה (לדוגמא - ריבועים חלולים) או ששמו עליהם תוויות, והאיכות של חומרים נזילים (דהיינו - הטוהר, הסוג או הריכוז) כמו בשמים או כימיקלים מיוחדים. לצורך זה ניתן להסתייע בעבודתו של מומחה.
- עריכת השוואה של כמויות לתקופה השוטפת עם אלה לתקופות קודמות לפי סוג או הקבוצה של המלאי, המיקום שלו או קריטריונים אחרים, או השוואה של כמויות שנספרו עם רישומי מלאי תמידי.
- נקיטת טכניקות ביקורת בסיוע מחשב בכדי לבדוק בנוסף את איסוף המלאי הפיזי שלגביו נערכה ספירה, לדוגמא - למיין לפי מספר התווית בכדי לבדוק את הבקרה על תוויות או לפי המספר הסדרתי של הפריט בכדי לבדוק את האפשרות להשמטה או הכפלה של הפריטים.

אומדני הנהלה

- הסתמכות על מומחה בכדי לפתח אומדן בלתי תלוי לצורך השוואה עם אומדן ההנהלה.
- הרחבת הברורים עם בעלי תפקידים שאינם נמנים עם ההנהלה ומחלקת החשבונות בכדי לאמת את יכולתה של ההנהלה וכוונתה לבצע תוכניות רלבנטיות לקביעת האומדן.

מענה ספציפי - להצגות מוטעות שמקורן בשימוש בלתי מורשה בנכסים

נסיבות שונות יכתיבו בהכרח תגובות שונות. תגובת הביקורת לסיכון להצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית והקשורה לשימוש בלתי מורשה בנכסים תהיה מכוונת בדרך כלל כלפי יתרות חשבונות וסוגי עסקאות מסוימים. למרות שחלק מתגובות הביקורת שצוינו בשתי הקטגוריות דלעיל עשוי להיות ישים בנסיבות כאלה, היקף הביקורת חייב

שיהיה תלוי במידע המיוחד בנוגע לסיכון שזוהה בהקשר לשימוש בלתי מורשה בנכסים.

להלן מובאות דוגמאות למענה המבקר לסיכון להצגה מוטעית מהותית שמקורה בשימוש בלתי מורשה בנכסים:

- עריכת ספירת מזומנים או ניירות ערך בתום השנה או בסמוך לכך.
- בקשה לקבל אישורים ישירים מלקוחות בנוגע לפעילות איתם (לרבות תעודות זכוי והחזרות כמו גם אישור המועדים שבהם נעשו התשלומים) לתקופה המבוקרת.
- ניתוח סכומים שנגבו בגין חובות אבודים שנמחקו.
- ניתוח חוסרים במלאי לפי אתרים או סוג המוצר.
- עריכת השוואה של יחסי מלאי עיקריים למקובל בענף.
- סקירת תיעוד תומך בגין הפחתות שנכללו ברישומי מלאי תמידי.
- ביצוע הצלבה בסיוע מחשב של רשימת ספקים עם רשימה של עובדים בכדי לזהות כתובות או מספרי טלפונים חופפים.
- ביצוע חקירה בסיוע מחשב של רישומי שכר בכדי לזהות כפילויות בכתובות של עובדים, תעודות זהות שלהם או בחשבונות בנקים.
- סקירת תיקים אישיים לגבי אותם תיקים הכוללים מעט ראיות, אם בכלל, באשר לפעילות, לדוגמא - העדר הערכות תקופתיות של העובד.
- ניתוח הנחות על מכירות והחזרים בדפוסים או במגמות בלתי רגילים.
- בקשה לקבל אישורים בדבר תנאי חוזים מיוחדים עם צדדים שלישיים.
- השגת ראיות לכך שביצוע חוזים נעשה בהתאם לתנאים שנקבעו בהם.
- סקירת נאותותן של הוצאות ניכרות ובלתי רגילות.
- סקירת אישורים והיתרות בספרים של הלוואות לחברי הנהלה בכירים ולצדדים קשורים.
- סקירת הרמה והנאותות של דיווחים על הוצאות שהוגשו על ידי חברי הנהלה בכירים.

נספח 3 - דוגמאות של נסיבות המצביעות על אפשרות קיומה של תרמית

להלן מובאות דוגמאות של נסיבות שעשויות להצביע על האפשרות שיתכן שהדוחות הכספיים כוללים הצגה מוטעית מהותית שמקורה בתרמית:

- אי-תקינות ברשומות החשבון, הכוללות את הדברים הבאים:
 - עסקאות שלא קיבלו ביטוי באופן מלא או בעיתוי הנכון או שנרשמו באופן בלתי נאות באשר לסכום, תקופת החשבון, סיווג, או מדיניות הגוף המבוקר.
 - יתרות או עסקאות שאינן מבוססות או בלתי מאושרות.
 - התאמות "רגע אחרון" המשפיעות באופן משמעותי על התוצאות הכספיות.
 - הוכחה לכך שלעובדים שאינם מורשים יש גישה לתוכניות ולרישומים שאינם נדרשים בביצוע תפקידם המוגדר.
 - רמזים או תלונות שנמסרו למבקר אודות טענות לתרמית.
- ראיות מנוגדות או חסרות, הכוללות את הדברים הבאים:
 - מסמכים חסרים.
 - מסמכים שנראה שנעשה בהם שינוי.
 - צפוי שקיימים מסמכי מקור אך זמינים רק מסמכים מצולמים או כאלה שמועברים באופן אלקטרוני.
 - קיימים פריטים משמעותיים בלתי מוסברים בהתאמות.
 - קיימים שינויים חריגים בסעיפים מאזניים במגמות או ביחסים פיננסיים, לדוגמא - כאשר הגידול בסעיף לקוחות מהיר יותר מאשר הגידול בסעיף הכנסות.
 - תגובות בלתי עקביות, מעורפלות או שאינן סבירות במענה לבירורים עם ההנהלה או עם עובדים או מנוהלים אנליטיים.
 - קיימות אי-התאמות חריגות בין רשומות החשבון של הגוף המבוקר לבין אישורים שהתקבלו.
 - מספר רב של רישומי זכות ותיאומים אחרים שנעשו בסעיף לקוחות.
 - קיימים הפרשים בלתי מוסברים בין הכרטסת הראשית לחשבונות העזר של הלקוחות.
 - חסרים פריטי מלאי או נכסים פיזיים מהותיים.
 - חסר, או בלתי זמין תיעוד אלקטרוני, בניגוד לנוהגים ולמדיניות של הגוף המבוקר.

- קיים מספר קטן יותר או גדול יותר של תגובות לבקשות לאישורי יתרות מזה שצפוי.
- חסרות ראיות בקשר לפעילויות פיתוח ויישומן של שינויי מערכות מידע.
- יחסים בעייתיים או בלתי רגילים בין המבקר לבין ההנהלה, הכוללים את הדברים הבאים:
 - אי-מתן גישה לרשומות חשבון, מתקנים, עובדים מסוימים, לקוחות, ספקים, או אחרים אשר עשויים להתבקש לספק ראיות ביקורת.
 - אמצעי לחץ מופרזים מבחינת לוחות זמנים שהופעלו על ההנהלה בכדי לפתור בעיות מורכבות ומעוררות מחלוקת.
 - תלונות ההנהלה באשר לביצוע הביקורת או אמצעי ההפחדה שההנהלה נוקטת בהם כלפי חברי צוות הביקורת, במיוחד בקשר להערכת המבקר את ראיות הביקורת או בקשר להסדרת חילוקי דעות אפשריים עם ההנהלה.
 - עיכוב ממושך על ידי הגוף המבוקר של מתן מידע שהוא נתבקש לספקו.
 - אי-נכונות לאפשר למבקר גישה מלאה למערכות אלקטרוניות לצורך בדיקות תוך שימוש בטכניקות ביקורת בסיוע מחשב.
 - מניעת גישה מהמבקר למתקנים ולעובדי מפתח הממונים על הפעולות של טכנולוגיית המידע, לרבות צוות האבטחה, התפעול ופיתוח מערכות.
 - אי-נכונות להוסיף או לתקן גילויים בדוחות הכספיים כדי שיהיו שלמים ומובנים יותר.
 - אי-נכונות לטפל בעיתוי הנכון בחולשות מזהות בבקרה הפנימית.
- נסיבות אחרות, הכוללות את הדברים הבאים:
 - אי-נכונות ההנהלה לאפשר למבקר להיפגש ללא נוכחות ההנהלה עם המפקדים על בקרת העל.
 - מדיניות חשבונאית שנראה שהיא מנוגדת לנורמות ענפיות.
 - שינויים תכופים באומדנים בחשבונאות שלא נראה שהם נובעים משינויים בנסיבות.
 - סובלנות כלפי הפרות של קוד ההתנהגות של הגוף המבוקר.